

DE VERNIEUWING VAN DE BELGISCHE MUNTEN NA DE TWEEDE WERELDOORLOG

R. Overlaet
A. Desprez

1. DE NAÖORLOGSE TOESTAND

Tijdens de Tweede Wereldoorlog ontstond, net zoals tijdens de Eerste, zeer snel een tekort aan metalen pasmunt. De bezetter trachtte hieraan te verhelpen door op 17 juni 1940 te verordenen dat de stukken van 1, 2, 5 en 10 Pfennig verplicht moesten aanvaard worden. De door hem bepaalde pariteit kwam neer op een devaluatie van de Belgische frank 1/. Hij liet tevens toe stukken van 5, 10 en 25 centiem en van 1 en 5 frank te slaan in weinig aantrekkelijk handelszink 2/. Na de oorlog werden deze verder aangemaakt met de jaartallen 1945, 1946 en 1947 3/.

In 1944 kwam het zogenaamde "Bevrijdingsstuk" van 2 frank in omloop. Het werd te Philadelphia (V.S.) geslagen op last van onze regering in ballingschap en mist elke artistieke waarde. Charles Dupriez schrijft erover : "*Ces pièces, frappées aux Etats-Unis, ont été déposées à la Banque Nationale de Belgique pour être échangées par les soldats des armées anglo-saxonnes séjournant en Belgique*" 4/.

In 1948 dienden de zinken stukken hoognodig vervangen te worden, omdat ze sterk aan slijtage onderhevig waren en door oxydatie een atototend uitzicht kregen, wat namaak in de hand werkte.

Teruggrijpen naar de vóóroorlogse situatie was niet aangewezen. De muntcirculatie was toen weinig samenhangend, met drie types van 5 frank en twee van 1 frank; de modulus van bepaalde denominaties viel bovendien te groot uit en de intrinsieke waarde lag soms hoger dan de nominale (zo kostte een 5 centiemstuk 7 à 8 centiem) 5/.

2. HET REGENTSBSLUIT VAN 15 OKTOBER 1948

Op 15 oktober 1948 vaardigde Prins-Regent Karel, op voordracht van zijn Minister van Financiën Gaston Eyskens, een besluit uit dat de aanmuntning van nieuwe stukken in zilver, koper-nikkel en muntbrons voorzag 6/.

In artikel 2 van dit besluit werden de kenmerken van deze stukken als volgt vastgelegd :

waarde	Ø (mm)	legering (‰)	remedie (‰) Z	massa (g)	remedie (‰) Z
100 fr.	33	Ag 835	3	18	10
50 fr.	30	Ag 835	3	12,5	10
20 fr.	27	Ag 835	3	8	10
5 fr.	24	Ni 250	10	6	20
		Cu 750	10		
1 fr.	21	Ni 250	10	4	20
		Cu 750	10		
20 ct.	19	Cu 950	10	2,75	40
		Sn 30	5		
		Zn 20	5		
10ct.	16,5	Cu 950	10	1,75	40
		Sn 30	5		
		Zn 20	5		

In artikel 3 tot en met 6 werd de beschrijving van de stukken gegeven :

*Art. 3. Het 100 frankstuk draagt op de beeldzijde de samengekoppelde busten van Leopold I, Leopold II, Albat en Leopold III, kijkend naar links; bovenaan, de koningskroon aan beide zijden omgeven met de cijfers die het jaartal uitmaken; op de rand, de ster van Belgisch-Congo; in het veld, links, de naam van de graveerder « Rau »; Op de keerzijde het schild met het wapen van België, van boven versierd met een koningskroon, omgeven met de keten van de Leopoldsorde en geplaatst op een schepter en een provooststok kruislings schuin over elkaar; op de zijden, de aanduiding van de waarde, onderaan, het inschrift « België » of « Belgique ».
De stukken worden geslagen met gekarteelde muntrand.*

*Art. 4. De stukken van 50 en 20 frank dragen op de beeldzijde een korte buste van Mercurius met het petasushoedje op en kijkend naar rechts; in het veld links een slangenstaf aan beide zijden omgeven met de cijfers die het jaartal uitmaken; rechts, onderaan, de naam van de graveerder « Rau ».
Op de keerzijde, de Belgische leeuw staande en steunend op de tafel van de Grondwet met als opschrift het woord « Lex »; in het veld links, het inschrift « België » of « Belgique »; rechts de beginletter « R » van de naam van de graveerder; op de rand, de aanduiding van de waarde.
De stukken worden geslagen met gekarteelde muntrand.*

Art. 5. De stukken van 5 frank en van 1 frank dragen op de beeldzijde een korte buste van Ceres bekransd met aren en kijkend naar links, het

jaartal tussen twee sterren; rechts, een horen van overvloed; onder de buste de naam van de graveerder « Rau »;

Op de keerzijde een eikentakje met negen bladeren en twee eikels, van boven versierd met een koningskroon en omgeven met de aanduiding van de waarde; onderaan, het inschrift « België » of « Belgique ».

De stukken worden gestagen met gekarteide muntrand.

Art. 6. De stukken van 20 en van 10 centiemen dragen op de beeldzijde een korte buste van een mijnwerker met de lederen helm op het hoofd en kijkend naar links; in het veld rechts een mijnwerkerslamp; onder de lamp de naam van de graveerder « Rau »;

Op de keerzijde, de aanduiding van de waarde, aan beide zijden omgeven met de cijfers, die het jaartal uitmaken; bovenaan, het inschrift « België » of « Belgique »."

Het stuk van 100 frank was een grote nieuwigheid. Men had weliswaar reeds in 1911 het plan opgevat om goudstukken met deze waarde uit te geven g/, en deze denominatie was voorzlen in het K.B. van 18 februari 1914; de Eerste Wereldoorlog verhinderde echter hun uitgifte. De zilveren 20 en 50 frankstukken vervingen deze met de beeldenaar van Leopold III, die door het Regentsbesluit van 28 oktober 1916 uit omloop genomen waren. Verder zouden er dus geen stukken meer circuleren van 5, 25 en 50 centiem. De eerste waarde vertegenwoordigde nog slechts een te verwaarlozen koopkracht; dat was ook de reden waarom men het kwartje door een 20 centiemstuk verving. De 50 centiemstukken tenslotte waren spontaan uit de circulatie verdwenen.

De legeringen waren gekozen in functie van de nominale waarden en hadden in verscheidene landen het bewijs geleverd dat ze bestand waren tegen slijtage bij langdurige circulatie.

3. ONTWERPEN EN PROEVEN DIE VERBAND HOUDEN MET HET REGENTSBSLUIT

Uit de bestaande ontwerpen en proeven blijkt dat de keuze van de types voor de nieuwe munten reeds voor de publikatie van het regentsbesluit had plaatsgevonden, en dat de wettelijke omschrijving van de stukken deze enkel maar officieel bekrachtigde.

Voor de realisatie van de nieuwe stukken werden twee medallieurs aangesproken : Bonnetain en Rau.

Proefstukken van Armand Bonnetain

Armand Bonnetain (Brussel, 24 juni 1883 - Lixel, 24 januari 1973) was beeldhouwer en medallieur g/. Na lessen aan de Brusselse Academie

werkte hij in de ateliers van Constant Montald, Herman Richir en Karel van der Stappen.

Sedert 1945 was hij lid van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Hij was Grootofficier in de Leopoldsorde, Grootofficier in de Kroonorde, Ridder in het Erelegioen en Gekroondofficier in de Orde van Nassau.

Op zijn naam staan meer dan veertig medailles ^{10/}, die hij vaak in klein aantal en op dezelfde manier als tijdens de Renaissance goot. Bonnetain had bovendien eerder al een aantal munten ontworpen :

- de nikkelstukken van 50 centiem, 1 en 2 frank met "Het gekwetste maar herrijzende België" (1921);
- het nikkelstuk van 2 Belga (10 frank) met de gekoppelde beeldenaars van onze eerste drie vorsten, dat het eeuwfeest van de Belgische onafhankelijkheid herdacht (1930);
- de voorzijde van de nikkelen 4 Belga (20 frank) (1931);
- de geelkoperen stukken van 1, 2 en 5 frank en de zilveren 50 frank van Belgisch-Kongo met de wandelende olifant (1943);
- de zilveren gedenkmunten van 20, 50 en 100 frank van het Groothertogdom Luxemburg, voor de 600e verjaardag van de slag van Crécy en de heldendood van Jan de Blinde (1946).

Van Bonnetain zijn proefslagen voor drie denominaties gekend. Op het metaal waaruit ze werden vervaardigd (zilver, nikke , kopernikkel of koper), hun rand (effen of gekarteld) en hun dikte wordt in de hierna volgende beschrijving niet ingegaan. We verwijzen hiervoor naar de studie van Léon Bogaerts ^{11/}. Het woord ESSAI, steeds in reliëf, komt meestal op de voorzijde voor.

Proefstuk voor de 20 frank (30 mm Ø)

- Vz. Hoofd van Mercurius, met petasushoedje, naar links; in de afsnede, de initialen A B van de graveur; rondom, BELGIQUE - o BELGIÉ o
- Kz. In het veld, . / 20 / FR , geflankeerd door twee Mercuriusstaven en getopt door een koninklijke kroon; in de afsnede, het jaartal 1948 tussen de initialen A B

Proefstuk voor de 1 frank (24 mm Ø)

- Vz. Hoofd van Ceres, bekranst met aren, naar links; in de afsnede, de initialen A B van de graveur; rondom, BELGIQUE - o BELGIË o
- Kz. In het veld, de waarde aanduiding 1 F, geflankeerd door twee verticale graanaren en getopt door een koningskroon met linten; in de afsnede, het jaartal 1948 boven de initialen A B

Proefstuk voor de 20 centiem (18 mm Ø)

- Vz. Buste van een mijnwerker, met lederen helm, naar rechts; in de afsnede, de initialen A B van de graveur; rondom, . BELGIË . - . BELGIQUE .
- Kz. In het veld, de waarde aanduiding 20 C, geflankeerd door twee korte laurertakjes en getopt door een koningskroon met linten; in de afsnede, het jaartal 1948 boven de initialen A B

Ontwerpen en proefstukken van Marcel Rau

Marcel Jules Marie Victor Rau (Elsene, 20 maart 1886 - 29 juni 1966) was beeldhouwer en medailleur ^{12/}. Hij was het petekind van Victor Horta, toen stagiaal architectuur bij vader Jules Rau, die dit vak doceerde aan de Academie voor Schone Kunsten te Mons. Marcel vatte ten andere ook architectuurstudies aan bij deze instelling. Beeldhouwen leerde hij aanvankelijk in het atelier van Paul Dubois, met wie hij echter moeilijk kon opschieten. Nadien volgde hij aan de Academie van Brussel de cursussen tekenen bij Jan Delville en beeldhouwen bij Karel van der Stappen. Hij behaalde de Grote Prijs van Rome voor sculptuur in 1909 en verbleef geruime tijd in Italië. Van 1915 tot 1961 was hij Inspecteur Kunstonderwijs en speelde als dusdanig een belangrijke rol in de hervorming van dit vak. Rau was sedert 1945 lid van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Hij was Grootofficier in de Leopoldsorde, Grootofficier in de

Kroonorde, Grootcommandeur in de Orde van Leopold II, Officier in het Erelegioen en Officier in de Orde der Drie Sterren.

Sinds hij in 1929 laureaat werd in de medaillewedstrijd voor de viering van het eeuwfeest van onze onafhankelijkheid, ging een groot deel van zijn activiteit naar deze discipline. Alexis-Jean Hennebert vermeldt 97 medailles van zijn hand; de lijst met zijn realisaties bij de Brusselse firma N.V. Fibru alleen telt echter al 118 items!

Na de dood van Koning Albert begon Rau in 1934 ook munten te ontwerpen. Voor België creëerde hij de zilveren 20 frank (1934) en 50 frank (1939) en de nikkelten 5 frank (1936) van Leopold III; later ook de zinken oorlogsstukjes van 1 en 5 frank (1941) en de vier types die in deze bijdrage aan bod komen. Hiermee is hij - met Joseph Pieter Braem en Leopold Wiener - de kunstenaar die het grootste aantal Belgische munttypes ontwierp. Voor het toenmalige Belgisch-Kongo vervaardigde hij de 5 frank "met de leeuw" in speciaal brons (1936).

Ontwerpen voor het stuk van 100 frank ("type Dynastie")

Pierre Magain beweert dat er maar drie ontwerpen aan beide concurrenten gevraagd waren en dat Marcel Rau op eigen initiatief een project voor de 100 frank indiende. Dit is in tegenspraak met een vroeger artikel van hem 13/.

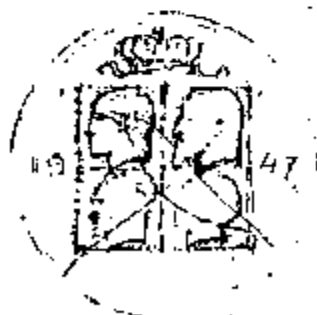
In artikel 3 van het Regentsbesluit was niet bepaald welke vorst bij de gekoppelde bustes volledig diende afgebeeld te worden.

In "*Luister van de Belgische Munten*" stelt Jos Philippen dat samengevoegde beeldenaars in chronologische orde - van links naar rechts, of van rechts naar links - wat over mekaar geplaatst worden, zodat de beeldenaar van de persoon op wie men de nadruk wil leggen geheel zichtbaar is en die van de anderen slechts gedeeltelijk. Dat Leopold I hier volledig afgebeeld is en Leopold III als vierde slechts ten dele, meende hij te mogen loeschrijven aan de koningskweste 14/. Men stelt echter vast dat op de zilverstukken van 1 en 2 frank van de hand van Leopold Wiener, die in 1880 het half eeuwfeest van onze onafhankelijkheid herdachten, Leopold I ook voluit weergegeven werd en Leopold II slechts ten dele. Op het nikkelstuk van 10 frank of 2 Belga van 1930 daarentegen portretteerde Armand Bonnetain Albert I voluit, en diens twee voorgangers slechts gedeeltelijk.

In 1982-1983 weidde kanunnik Léon Matagne enkele artikels aan de muntproductie van Marcel Rau 15/. Over 1880 rept hij daarin niet, wel over 1930: "*l'inversion des bustes royaux sur la 100 Fr. contraire à toute logique et à l'ordre habituel, est incontestablement l'effet d'une intention politique. Cette pièce a été frappée sous la Régence, en pleine bagarre royale. Le Roi devait s'effacer. L'artiste - c'est ce que m'a rapporté un graveur contemporain - a été contraint de se soumettre aux impératifs politiques.*" Waarom deze graveur niet genoemd?

De samensteller van "*De Fraaie Frank*", die schreef dat in 1880 en 1930 de volgorde van de vorsten omgekeerd was ten opzichte van die op het 100 frankstuk, had beter moeten weten 16/

Beeldhouwer-medailleur Raymond Glorie, een neef van de kunstenaar die in die jaren Rau's naaste medewerker was en vaak keerzijdes volgens tekeningen van zijn oom uitvoerde, is formeel : "*La question royale n'est jamais intervenue dans la conception de ces monnaies*" 17/. Zeker is dat op de summier geschetste voorstudies 18/ van de voorzijde de volgorde dezelfde is als deze van de definitieve uitvoering. Wel was er aarzeling over de schikking : ofwel een plaatsing op een horizontale rij, diagonaal van links boven naar rechts onder, volgens een convexe cirkelboog of chronologisch in een gaviendeeld vierkant (in het laatste geval is het hoofd van elke vorst uiteraard volledig weergegeven).

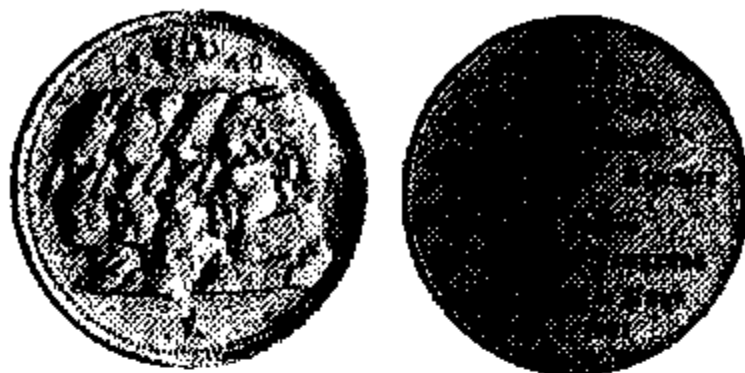
Daar waar een koningskroon voorkomt draagt deze linten. Het jaartal (1947) bevindt zich onderaan of - gesplitst - op de zijkanten. De ster, als symbool voor onze toenmalige kolonie, ontbreekt. De nominale waarde, één keer aangegeven, is voluit geschreven.

Het prachtig houtskoolontwerp van de definitieve uitvoering beruiste in 1975 in de verzameling van Eric Kumps te Brussel, en werd door Philippen afgebeeld 19/. De modellen in tombak voor de reduceerbank zijn bewaard in de Munt 20/.

Alexis-Jean Hennebert wees er op dat Marcel Rau in 1932 reeds hetzelfde concept van gekoppelde beeldenaars naar links toepaste op een medaille voor de honderdste verjaardag van de stichting van het Koninklijk Muziekconservatorium 21/.

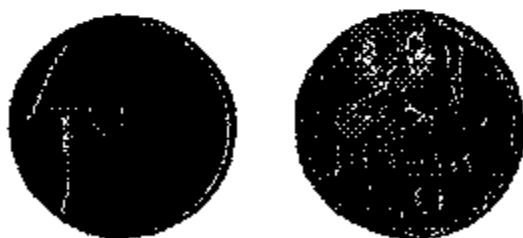
De vergróte gekoppelde beeldenaar van de vier koningen, met het jaartal 1948, werd gebruikt voor meerdere medailles die het bezoek van hoogwaardigheidsbekleders aan de munt herdenken. Ze hebben een diameter van 43 mm en bestaan in zilver en similor. Zo voor het bezoek van de provinciegouverneurs op 19 april 1951, van Minister van Financiën Henri Liebaert op 19 januari 1955 en van de Secretarissen-Generaal op 4 april 1956.

Hij werd ook gebezigd voor een penning die de aanmaak herdenkt van de eerste munt, bestemd voor de Centrale Bank van Belgisch-Kongo en Ruanda-Urundi 22/. Een verkleining van het 100 frankstuk met jaartal 1948 komt - (samen met de verkleinde voor- en keerzijdes van de 50 frank, 5 frank en 20 centiem - voor op de medaille, geslagen ter gelegenheid van het bezoek van Boudewijn, "*Son A.R. Le Prince Royal*", aan de munt op 22 februari 1951. Ze heeft een diameter van 60 mm en bestaat in zilver en similor 23/.

Ontwerpen voor de stukken van 50 en 20 frank ("Mercuriustype")

De stukken van 20 en 50 frank van het "Mercuriustype" stemmen vrijwel volledig overeen met de voorschriften van artikel 4 in het Regentsbesluit; de enige afwijking is het ontbreken van het trema op de laatste letter van de Vlaamstalige landsnaam.

Verscheidene voorstudies zijn bewaard gebleven 24/. In een eerste stadium was de buste van Mercurius naar links gewend; de halsafsnode volgt de IJstel, het jaartal bevindt zich links langs de rand en de caduceus is rechts van de hals en vertikaal gepiaatst. In kleinere schetsen op hetzelfde blad worden andere vormen van het Petasushoedje uitgetoond.

Op een ruwe schets van de keerzijde van het 50 frankstuk vindt men de landsnaam in de afsnede en de nominale waarde bovenaan links; het woord LEX op de grondwetstafels ontbreekt vooralsnog.

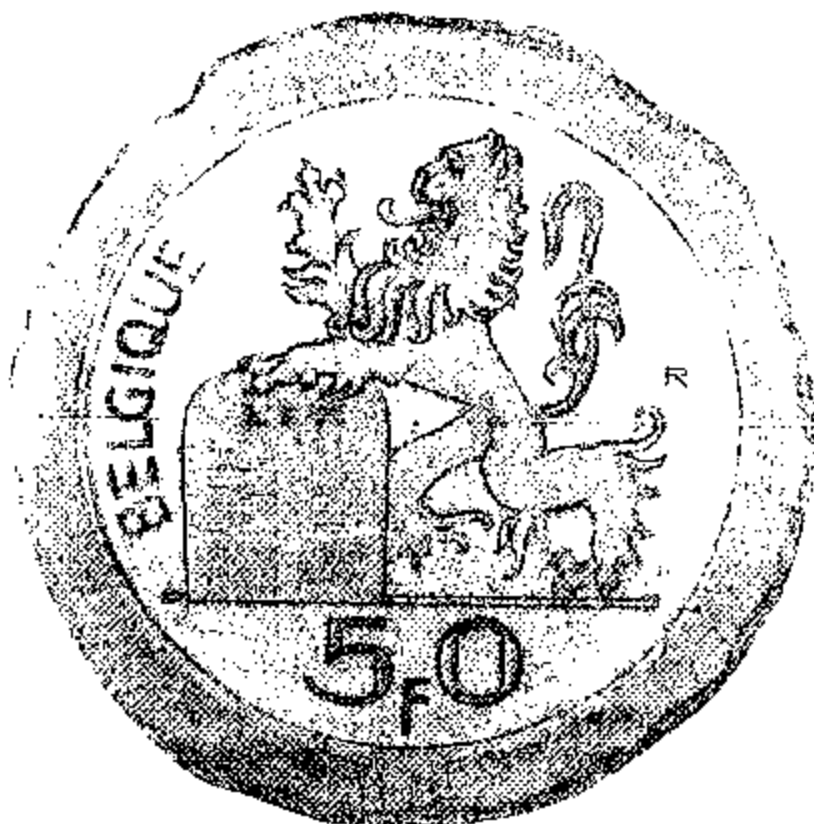

In een volgend stadium blijft de schikking van de godheid, het jaartal en de caduceus dezelfde. Deze laatste helt echter naar rechts. De halsafsede van de Mercuriusbuste volgt niet langer de rand, zodat de naam van de ontwerper in de afsede kon geplaatst worden.

Bij de definitieve uitvoering kijkt de godheid naar rechts en heeft een minder zware, golvende halsafsede, de caduceus is links geplaatst en splitst het jaartal, de ontwerpersnaam bevindt zich onder de kin.

De laatste schets van de keerzijde geeft - op geringe details na - de definitieve uitvoering 25/.

De originele ontwerpen in tombak van zowel de 20 als van de 50 frank zijn in de Munt bewaard (ca. 36,5 cm Ø).

Ontwerpen voor de stukken van 5 en 1 frank ("Cerestype")

De beschrijving die in artikel 5 van het Regentsbesluit van de stukken van 1 en 5 frank gegeven wordt bevat lacunes met betrekking tot de definitieve uitvoering : er wordt niet vermeld dat de koningskroon versierd is met linten, en dat de landsnaam zich tussen twee gelijkheidstekens bevindt 26/.

De afbeelding van de godin is volgens Jos Philippen "een handig gecamoufleerd portret" van Leopold III. "Het volstaat de attributen van de godin te bedekken - schuin van links naar rechts - om daarvan overtuigd te zijn." 27/. Wanneer men deze Ceres echter vergelijkt met de andere afbeeldingen die Rau van Leopold III vervaardigd heeft -

vooral dan deze op de 100 frank - is men allerminst overtuigd. Men lette vooral op de profielen van neus en kin ! 28/ Raymond Glorie getuigt : "*La ressemblance entre les profils de Leopold et de Cérés est fortuite; je suis formel à ce sujet; mon oncle a blâmé quand on lui a montré cette similitude non voulue.*" 29/.

Van het 5 frankstuk bestaat een geschetst voorontwerp. De voorzijde vertoont een naar links gewend vrouwenhoofd, zonder arenkrans maar bedekt met een door een speld vastgemaakte hoofddoek; rechts bevindt zich een verticale graanhalm in plaats van een hoorn des overvloeds en links, langs de rand, AGRICULTURE in plaats van het jaartal.

(2)

C.N. 125 F²

De keerzijde verschilt slechts weinig van het definitief type : een eiketak zonder eikels, een waarde-aanduiding met F. in plaats van Fr en BELGIQUE tussen twee vierpuntige sterren in plaats van tussen dubbele streepjes.

(2)

De modellen voor de reuceerbank (zowel van de 1 frank als van de 5 frank) zijn in de Munt bewaard. Deze van de voorzijde is in gretijzer, die van de keerzijden zijn in tombak (ca. 36,5 cm Ø).

Ontwerpen voor de stukken van 20 en 10 centiem ("Mijnwerkerstype")

Artikel 6 van het Regentsbesluit, dat het "Mijnwerkerstype" bepaalt, spreekt over een mijnwerkerslamp zonder er aan toe te voegen dat deze straalt; het maakt bovendien geen gewag van de kroon met gestileerde linten (door Matagne voor "ailerons" aanzien) die de waarde topt en een groot deel van het veld inneemt. Niet conform aan de wettekst is het ontbreken van het trema op de Vlaamstalige landsnaam.

In de tentoonstelling "Rode rariteiten : de geschiedenis van het socialisme aan de hand van curiosa uit het AMSAB ", die van 1 december 1992 tot 15 mei 1993 in het Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging te Gent liep, werd een origineel verband gelegd tussen de keuze van de mijnwerker en de "kolenslag" van Achiel Van Acker 30/. Bronvermelding ontbrak evenwel en in de pers uit die periode vonden we geen enkele vermelding dienaangaande. Raymond Glorie getuigt daarenboven in dit verband : "*Il n'y a pas de lien entre la tête du mineur et la bataille du charbon, peut-être simplement une relation non délibérée provenant de (sic) climat de cette époque.*" 31/

Wie stond model voor de mijnwerker ?

De Henegouwse mijnwerker Louis Delplancq (Harchies, 18 mei 1894 - september 1979), die rond 1910 in de mijn te Harchies begon te werken en in 1922 naar deze van Hensies-Pommeroeul verhuisde, beweerde steevast dat hij op de stukjes van 20 en 50 centiem afgebeeld stond. Toen in 1936 de "Charbonnage d'Hensies-Pommeroeul" haar 25-jarig bestaan vierde, werd een fotoalbum uitgegeven, verlucht met een tekening van de Parijzenaar Pierre Gustave.

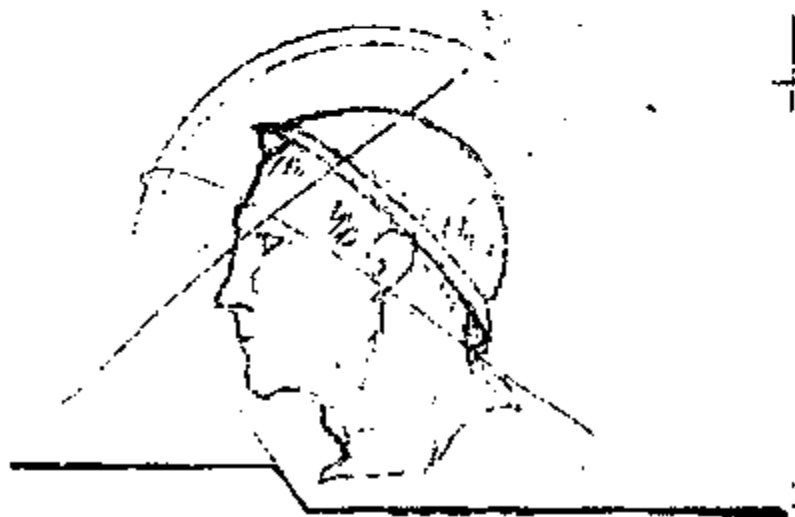
Dit portret van de toen 42-jarige Delplancq werd volgens de betrokkene door de thesaurie als model gebruikt voor de geldstukjes ! 32/

Raymond Glorie spreekt dit echter formeel tegen : "Pour faire ce profil, il s'est inspiré en partie d'une étude qu'il avait faite étant jeune, à l'Académie de Bruxelles, d'après un vieux mineur, dont je me souviens du nom : il s'appelait Bouillon. D'autre part, il a simplifié son travail en s'inspirant, tant soit peu, du profil du buste de Nicolo da Uzzano (par Donatello)." Deze buste van Niccolo da Uzzano bevindt zich in het Bargellomuseum te Firenze.

"Ce profil fait par mon oncle n'a rien de véritablement très original, car vous pourriez facilement le comparer à ceux faits par Constantin Meunier ou par Pierre Paulus et vous retrouveriez un air de famille, si je puis m'exprimer en ces termes." 33

Enkele voorstudies zijn bewaard. Enerzijds een summiere schets van een naar links gekeerde korte mijnwerkersbuste met helm en met de gelaatstrekken van een jonge man waarvan het haar vooraan buiten de helm uitsteekt.

Anderzijds een volledig uitgewerkte tekening van de voor- en keerzijde van het 10 centstuk :

(1)

D. 0.1340,20

(1)

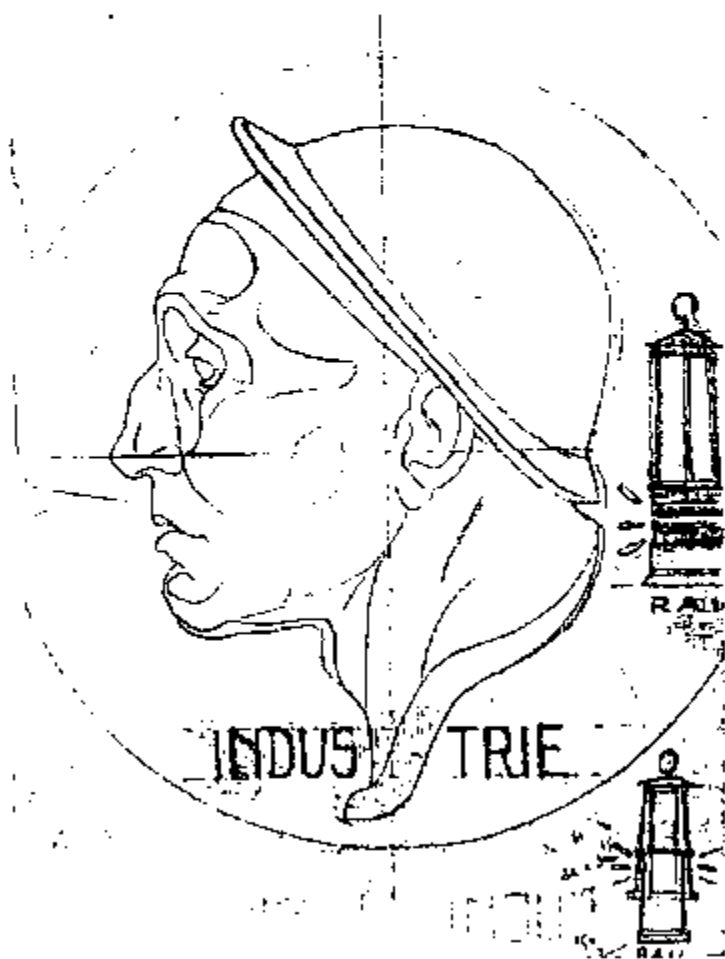

D. 0.14170,15

- de voorkant toont een ouder, minder week gelaat, met een niet-stralende mijnlamp (rechts), 1947 (onder de halsafsnede) en INDUSTRIE (links);
- op de keerzijde bevindt de waardeaanwijding zich onder een grote koningskroon met linten en splitst het jaartal 19 - 48; bovenaan, langsheen de boord, BELGIQUE, in de afsnede, de beginletter R van de naam van de graveur

Dit merkwaardig ontwerp draagt een verschillend jaartal op voor- en keerzijde. Rau noteerde onderaan rechts bij de keerzijde "B. 0,10 & 0,25" wat hij ook eerst bij de schets van de voorzijde deed, maar daarna corrigeerde in "B. 0,10 & 0,20".

Uiteindelijk een gelekende voorstudie, die zeer sterk de definitieve uitvoering benadert :

de niet volledig gesloten mond en licht terugwijkende kin en het woord INDUS-TRIE, gesplitst door de onderzijde van de korte buste, zijn de enige verschillen.

Proefstukken

Voor de proefslagen wordt verwezen naar L. Bogaert 34/. De variabelen - ongeacht de nominale waarde - zijn het metaal (zilver, brons, koper, kopernikkel, vernikkeld staal en lood) in verschillende uitvoeringen (helder, donker, mat, gesableerd), de dikte en grootte van de muntplaat, de stempelstand, de rand (effen of brede of smalle karteling), de één- of tweezijdige uitvoering, de smalle of brede listel, de vorm, het reliëf en de plaats van het woord ESSAI. Niet vermeld in Bogaert is een Franstalige 20 centiem van 1948 in lood, met onderaan langs de rand ESSAI 35/.

Pierre Magain merkte op dat - om een behoorlijk reliëf in de mijnwerkersbuste te krijgen - er drie opeenvolgende proefslagen nodig waren, wat uitlegt dat men stukken ontmoet met ESSAI, ESSAI 1 en ESSAI 2 36/.

Het model voor de reduceerbank van de voorzijde, uitgevoerd in gietijzer, is in de Munt bewaard (ca. 36,5 cm Ø).

Van de 10 centiem bestaan geen proefslagen. Wel bleef het origineel plaasteren model bewaard 37/.

4. DE TOEWIJZING VAN DE BEELDENAARS AAN DE VERSCHILLENDE DENOMINATIES

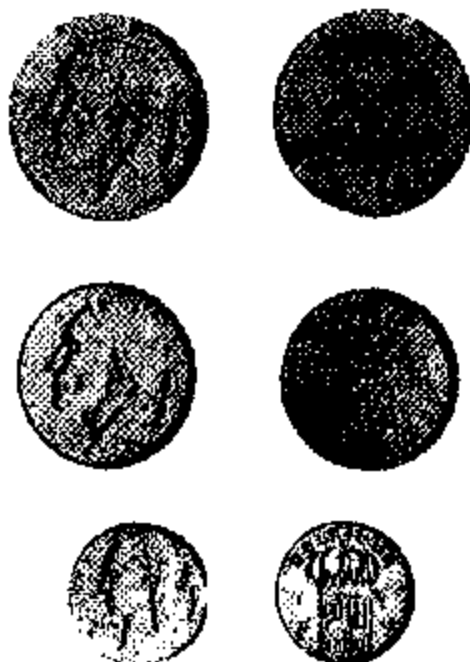
De stukken van deze emissie - op de 100 frank met de vier vorsten van onze dynastie na - vormen een drieliuk, gewijd aan de drie sectoren van onze economie : Mercurius verzinnende de handel, deel van de tertiaire sector; Ceres de landbouw, deel van de primaire sector; de mijnwerker de mijnbouw, deel van de secundaire sector.

Uit de volkstelling van 1947 blijkt dat de koppeling van deze drie beeldenaars aan de onderscheidene nominale waarden zeker het relatief belang van de tewerkstelling in deze economische sectoren niet weergaf :

- primaire sector 12,1 %
- secundaire sector 47,3 %
- tertiaire sector 40,6 %

Het ware dan immers logischer geweest om de mijnwerker op de hoogste waarden af te beelden, Ceres op de laagste en Mercurius op de middengroep.

Waarschijnlijk berustte de koppeling van de beeldenaar van de voorzijde aan een welbepaalde nominale waarde uiteindelijk op esthetische gronden. Verschillende mogelijkheden werden uitgeprobeerd, getuige de proefslagen met de beeltenis van de mijnwerker van Rau op een modulus van 20 en 5 frank, en proefslagen met zijn Ceres op een modulus van de 20 centiem 35/.

Van deze proefslag van de 20 frank bestaan afslagen op lood die niet door Bogaert worden vermeld : een tweezijdige op een plaatje van 33 mm x 34 mm en een afslag van enkel de voorzijde op een plaatje in de vorm van een onregelmatige achthoek 39/.

Dat Armand Bonnetain voor zijn ontwerpen eveneens Mercurius voor de hoogste- en een mijnwerker voor de laagste waarden koos, zou eventueel kunnen verklaard worden door een ideeënwisseling terzake met zijn vriend Rau.

5. DE MUNTSLAG GEBASEERD OP HET REGENTSBSLUIT

Uiteindelijk werd gekozen voor de ontwerpen van Rau, die - in tegenstelling tot deze van Bonnetain - alle ééntalig waren. De productie van de munten van 100, 50 en 5 frank begon in 1948. In 1949 volgden de stukken van 20 frank en in 1950 deze van 1 frank. De introductie van de pasmunten van 20 en 10 centiem liet echter op zich wachten.

Het gebrek aan eenvormigheid bij de afkorting van de munteenheid valt op (FR^x en FR⁵ op de 100 frank, F op de "Mercuriustypes" en FR op de "Ceres types") In zijn artikel "*Het taalgebruik op munten van het Koninkrijk België*" vestigde Joris Fredericx hierop reeds de aandacht 40/.

Voor de patrijzen en matrijzen zij naar de catalogus van het Museum van het Munthof verwezen 41/.

6. HET KONINKLIJK BESLUIT VAN 16 OKTOBER 1951

Via het koninklijk besluit van 16 oktober 1951 herzag Boudewijn I, op voorstel van zijn Minister van Financiën Jan Van Houtte, het Regentsbesluit van 15 oktober 1948 voor de kleinste denominaties 42/.

**Overwegende dat de behoeften der muntcirculatie het slaan van nieuwe stukken van 50 centiem rechtvaardigen;*

Overwegende dat er, ten overstaan van de prijsstijging der nonferrometalen, aanleiding toe bestaat de diameter en het gewicht, voorzien bij vermeld besluit van 15 October 1948, voor de stukken van

20 en 10 centlemen te verminderen;" kregen deze nu de volgende kenmerken :

waarde	Ø (mm)	legering (%)	remedie (%) 43/	massa (g)	remedie (%) 43/
50 cent.	19	Cu 950 Sn 30 Zn 20	10 5 5	2,75	40
20 cent.	17	Cu 950 Sn 30 Zn 20	10 5 5	2,00	40
10 cent.	15	Cu 950 Sn 30 Zn 20	10 5 5	1,50	40

De 50 centiem kreeg dus de kenmerken van de eerder geplande 20 centiem. De 20 en 10 centiem anderzijds slankten af 44/.

7. PROEVEN DIE VERBAND HOUDEN MET HET KONINKLIJK BESLUIT

De eerste proefslagen van de 50 centiem dateren, zowel voor de Vlaamstalige als voor de Franstalige versie, uit 1952. Verwijzen we opnieuw naar Léon Bogaert 45/.

De gipsen bas-reliëfs van voor- en keerzijde zijn in de Munt bewaard, net zoals het model voor de reduceerbank van de keerzijde, uitgevoerd in tombak (ca. 36 cm Ø).

In 1953 verschenen opnieuw proefslagen van de 20 centiem. De variatie is klein : roodkoper, geelkoper en nikkel 46/.

8. SLAGAANTALLEN EN ONTMUNTING

Artikel 8 van het Regentsbesluit stipuleerde dat van de muntstukken gelijke hoeveelheden met Nederlandse en Franse tekst zouden geslagen worden. Voor de 100 frank is dit éénmaal gebeurd (in 1948); voor de 50 frank, de 20 frank en de 20 centiem nooit. De wet werd pas systematisch en rigoureus toegepast vanaf 1970 voor de 5 frank, 1971 voor de 1 frank en 1973 voor de 50 centiem 47/.

Op de 50 centiem na, die nog steeds aangemunt wordt, zijn alle andere denominaties al ontmunt. De aanmaak van de zilverstukken was trouwens - omwille van hun geringe populariteit - al na enkele jaren stopgezet. De bevolking gaf voor deze hogere waarden duidelijk de voorkeur aan de biljetten van de Nationale Bank en van de Schatkist.

Denominatie	Aangemaakt tot in	Ontmunt door het K.B. van
100 frank	1954	16 juli 1979
50 frank	1954	22 februari 1974
20 frank	1955	30 augustus 1967 & 13 juni 1969
5 frank	1981	10 januari 1986
1 frank	1988	22 maart 1989
20 centiem	1963	26 november 1969

9. VARIANTEN EN ANOMALIEËN

Voor het onderscheid tussen varianten en anomalieën verwijzen we naar "*Accidents de fabrication des monnaies*" van Jacques Schoonheydt 48/, die er de nadruk op legt dat fabricagefouten niet als varianten kunnen aanzien worden, daar een variant het resultaat is van een welbewuste wijziging aan de matrijzen of van een hybride vermenging van matrijzen.

Varianten

Bij de hier besproken stukken komen zeer weinig varianten in de zin van de bovenvermelde definitie voor. De wijzigingen aan de matrijzen waarvan men kan aannemen dat ze gewild waren, zijn bovendien zeer miniem en weinig opvallend :

De graveursnaam op het Ceresstype

Bij de vroegste stukken van 1 frank (van 1950 tot 1952) staat de graveursnaam centraal onder de Ceresbuste daarna werd hij iets naar rechts verplaatst 49.

In de "*Katalogus der Belgische Munten*" van F. Morin en R. Van Bergen worden stukken van 1 frank vermeld (1951 V en 1952 F) waarop de graveursnaam gevolgd wordt door een punt. De mogelijkheid is echter roebel dat het hier een niet gewilde fout in één enkele stempel betreft.

Het hoofd op het mijnwerkerstype

Volgens V. Wyckaert is de buste van de mijnwerker op de vroegste stukken van 50 centiem (van 1952 tot 1955) groter dan op de latere 50. F. Morin - R. Van Bergen (uitgave 1995) vermeldt deze variante echter voor exemplaren van 1955 F, 1980 V, 1981 F en V en 1982 F.

De gekroonde waarde aanduiding op het mijnwerkerstype

Bij de stukken van 20 centiem valt op dat de exemplaren van 1953 F een kleinere kroon en waarde cijfers hebben dan die van de andere jaren 51.

Anomalieën

Een breekpunt in de anomalieën is het jaar 1976, toen de muntproductie van het thans afgebroken gebouw in de Murthofstraat 95 te Sint-Gillis verhuisde naar de moderne vestiging aan de Pachecolaan 32. De gesofisticeerde muntpersen leveren, op enkele kleine afwijkingen na, nog weinig anomalieën op.

Vanuit het standpunt van de verzamelaar kan onderscheid gemaakt worden tussen twee soorten anomalieën:

- deze die verband houden met de vervaardiging of het gebruik van de matrijzen, en dus automatisch op meerdere munten voorkomen,
- deze die bij de vervaardiging van de munt zelf optreden, waardoor in de meeste gevallen slechts één enkel exemplaar van die anomalie geproduceerd wordt.

Toch kunnen van deze tweede soort anomalieën ook meerdere identieke exemplaren bestaan; ofwel omdat dezelfde fabricagefout meer dan eens (soms zelfs vrij frequent) optreedt, ofwel omdat de fabricagefout repetitief is en niet onmiddellijk werd opgemerkt.

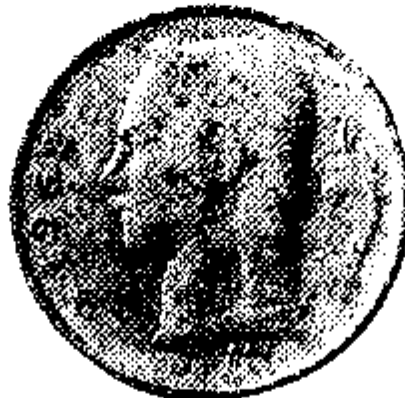
Anomalieën veroorzaakt door de matrijzen

Matrijzen met een dubbelslag

Bij de produktie van de pasmunt wordt steeds gebruik gemaakt van meerdere voor- en keerzijdematrijzen. Dit o.m. omdat één paar stampels door breuk of slijtage onbruikbaar zou worden vooraleer er het vereist aantal stukken mee vervaardigd is. Deze matrijzen moeten uiteraard volledig identisch zijn; daarom worden ze - net zoals de munten - met behulp van een stempel (de "patrijs") geslagen. Gezien de grote hardheid van het voor de matrijzen gebruikt staal moet dit slaan van de matrijzen in een aantal opeenvolgende fasen gebeuren, met tussentijd telkens een warmtebehandeling om de matrijs terug zachter te maken. Wanneer nu de matrijs na een onthardingsbeurt niet exact dezelfde stand inneemt t.o.v. de patrijs, krijgt men een zogenaamde "dubbelslag", gekenmerkt door dubbele omtreklijnen van de beelden, letters en/of cijfers.

Deze fout komt voor op

- 1 Frank : een voorzijdestempel van 1962, gebruikt voor de aanmaak van zowel Nederlandstalige als Franstalige exemplaren.

50 cents: voorzijdestempel(s) voor 1959 F, 1964 V.

keerzijdestempels voor 1964 F, 1965 V, 1965 F, 1966 V,
1966 F, 1969 F, 1970 V, 1970 F, 1971 V.

Ingeslagen matrijzen

Door een storing in de toevoer kunnen in een onvoldoend beveiligde muntpers de voor- en keerzijdematrijs op elkaar slaan in plaats van op het (ontbrekend) muntplaatje. Sterk geharde stempels breken daardoor in stukken. Deze die iets minder hard zijn kunnen nog voldoende vervormen om de schok zonder breuk te verwerken, maar dan is het beeld van de andere stempel wel in hun oppervlak ingeperst. Deze indruk is zeer ondiep omwille van de hardheid van het stempelstaak, maar dikwijls toch voldoende om zichtbaar te zijn op de stukken die daarna nog met die matrijs vervaardigd worden. Deze afbeelding van de andere zijde is inuus, in spiegelbeeld en 180 ° gedraaid t.o.v. de gewone beeldenaar.

Stukken afkomstig van ingeslagen matrijzen komen vrij veel voor, het meest en het duidelijkst bij de stukken van 2 en 1 centiem van Leopold I met brede listel, waar ze dikwijls verward worden met overslagen op hele en halve centen van Willem I. Bij de hier besproken muntenreeks wordt deze anomalie vooral bij de stukken van 50 centiem aangetroffen.

Opgevulde en gesteten matrijzen

Tijdens het slaan kunnen metaalschiffers of andere onzuiverheden in de fijne uitdiepingen van de stempels geperst worden, waardoor dat gedeelte van de beeldenaar op de munten verdwijnt of vervaagt.

Bekend zijn de stukken van 1/4 frank van 1834 en 1835 van Leopold I zonder graveursnaam. Sterke slijtage van onvoldoend geharde matrijzen kan een gelijkaardig effect hebben, maar is dan wel over het hele oppervlak merkbaar in plaats van lokaal.

Zelf waargenomen of gepubliceerde stukken :

- 5 Frank :
- volledig ontbrekende graveursnaam op exemplaren van 1948 V, 1966 V, 1969 F, 1972 V, 1974 V, 1975 F 52;
 - de graveursnaam ontbreekt gedeeltelijk (AU of U in plaats van RAU) of volledig op exemplaren van 1969 F 53;
 - met "ELGIÉ" in plaats van "BELGIÉ" op exemplaren van 1964 V 54;

- de 1 in het jaartal ontbreekt volledig en de 9 gedeeltelijk op exemplaren van 1968 F 55;
- de ster links van het jaartal en de eerste 1 van het jaartal ontbreken op exemplaren van 1971 F 58.

- 1 Frank :
- volledig ontbrekende graveursnaam op exemplaren van 1952 F 57;
 - de ster links van het jaartal en de 1 van het jaartal ontbreken op exemplaren van 1952 F 59;
 - de G en I van de landnaam zijn nauwelijks zichtbaar op exemplaren van 1956 V 59;
 - de drie bovenste eikebladeren ontbreken op exemplaren van 1958 F 60;
 - de voorzijde is helemaal vervaagd op exemplaren van 1965 F 61;
 - de eikels zijn niet zichtbaar op exemplaren van 1970 V 62;
 - de twee middenste eikebladeren links zijn nauwelijks zichtbaar op exemplaren van 1972 F 63;
 - een groot gedeelte van de keerzijde is haast onleesbaar op exemplaren van 1977 F 64.

Stempelbreuken

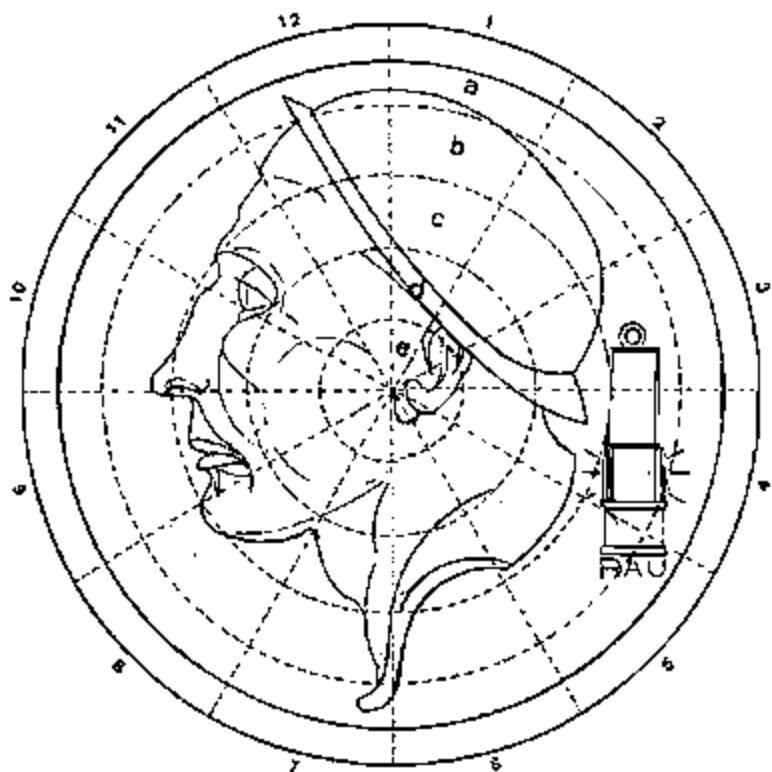
Tijdens hun gebruik kunnen matrijzen breken. Dit kan geleidelijk gebeuren (waarbij haarfijne scheurtjes alsmat verbreiden en uiteindelijk leiden tot het wegbreken van gedeelten van de matrijs) of er kunnen

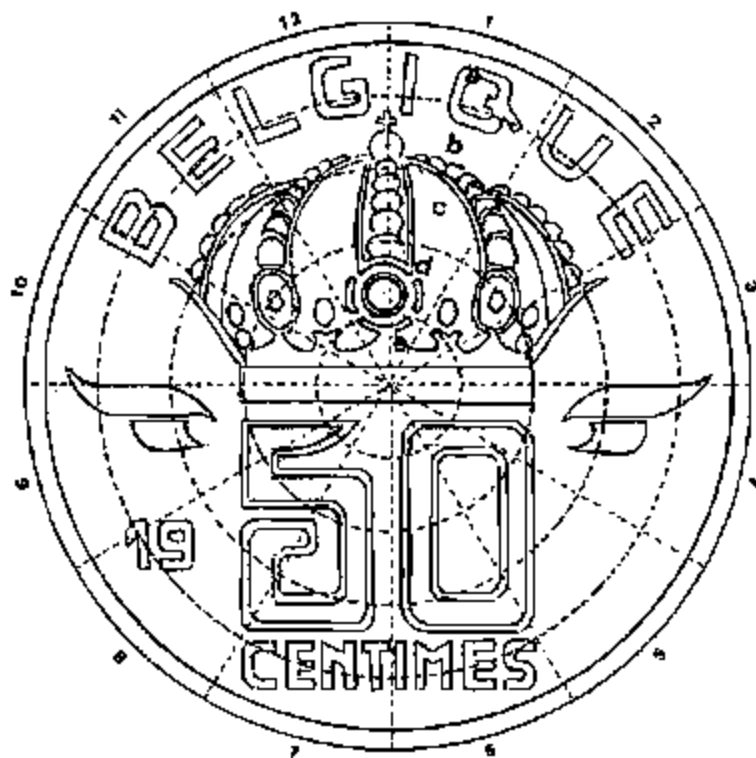
plots stukken van de matrijs wegspringen. Deze beschadigingen zijn op de munten zichtbaar als lijntjes, buchtige vlekken en soms een stervormig beeld als het centrum van de stempel is uiteengespat.

Zelf waargenomen of gepubliceerde stukken :

- 50 Frank : - de leeuwepoot die de grondwetstafel houdt heeft een "vierde teen" op exemplaren van 1949 F 65f.
 - horizontaal rechthoekje tussen de leeuwepoot en de laatste E van BELGIE op exemplaren van 1950 V 66f.
 - punt tussen de leeuwepoot en de I van BELGIE op exemplaren van 1950 V 67f.

50 Centiem : om op de stukken van 50 centiem stempelbreuken te lokaliseren ontwierp Robert Overlaet een coördinatenstelsel waarin de letters op concentrische cirkels slaan en de cijfers op de cirkelsegmenten. Hij weerhield enkel de gevallen die meerdere malen voorkwamen

Breuklijnen op de voorzijde

1958 V : 8ab / 7c

1958 F : 5abc

1958 F : 1ab/12c/11cb/10ba

1965 V : 12abc/1d

1970 V : 2ab/3b

Breuklijnen op de keerzijde :

1958 F : 5abcd/4e/2e/1e

1954 V : 12b/1b/2a

1965 F : 12abc

1974 F : 6cd/7d/8e/9d
/10abcd

Vlekken op de voorzijde :

1954 V : 3-4b

1954 V : 4d/5cd

1955 F : 3b

1955 F : 4a/5a

1957 V : 7c

1958 V : 7c

1958 F : 8c

1959 F : 4c

1977 V : 7c

1977 V : 4d/5d

1980 V : 8b

Vlekken op de keerzijde :

1953 F : 5c

1955 F : 6cb/7cb

1955 F : 1b

1955 F : 12b

1958 V : 1a

1958 F : 4b

1976 V : 1a

Afwijkende stempelstanden

Alle Belgische muntstukken horen in muntslag te zijn (m.a.w. met de keerzijde averechts t.o.v. de voorzijde). De verticale assen van de beide zijden moeten samenvallen. Medailleslagen (met de keerzijde recht-op t.o.v. de voorzijde) zijn grote zeldzaamheden. Ze zijn het gevolg van

een verkeerde montage van de matrijzen. Deze vermeld in de catalogoog van Frans Morin - Renie Van Bergen (uitgave 1995) 66/ zijn :

- 100 frank : 1948 F, 1948 V, 1949 V, 1950 F.
- 50 frank : 1949 F.
- 20 frank : 1949 F, 1949 V, 1950 F, 1951 V.
- 5 frank : 1949 F, 1950 F, 1950 V, 1962 V, 1963 F, 1965 V, 1966 F, 1969 F, 1974 V, 1975 F.
- 1 frank : 1951 V, 1952 F, 1952 V, 1958 V, 1959 F, 1963 F, 1965 F, 1970 F, 1970 V, 1971 V, 1973 V, 1974 F, 1977 F, 1978 F, 1979 F, 1979 V, 1989 F.
- 50 centiem : 1953 F, 1953 V, 1959 F, 1965 F, 1966 F, 1967 V, 1969 F, 1969 V, 1974 F, 1976 F, 1979 V.
- 20 centiem : nihil.

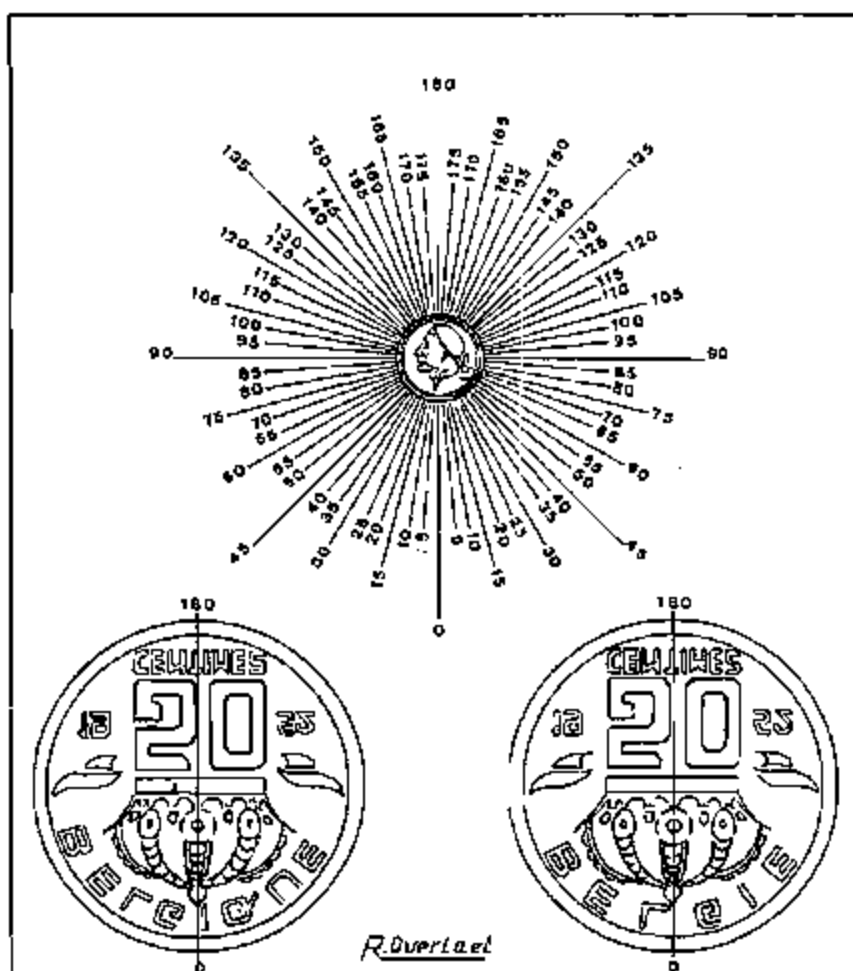
Aanzienlijke asafwijkingen, dit wil zeggen 45° of meer (abstractie gemaakt of ze naar rechts of naar links gaan), komen voor bij :

- 100 frank : 1948 V, 1949 V, 1950 F, 1951 V
- 50 frank : 1949 F, 1950 V, 1958 F.
- 20 frank : nihil.
- 5 frank : 1950 V, 1961 V, 1962 V, 1964 F.
- 1 frank : 1952 F, 1965 F, 1969 V.

De stukken van 20 en 50 centiem vormen een uitzonderlijk geval . Bij deze twee denominaties komt het veelvuldig voor dat het uiteinde van de hals van de mlinwerker op de voorzijde verschoven is ten opzichte van de letters van BELGIË of BELGIQUE op de keerzijde. De beelddenaars van voor- en keerzijde staan dus in mindere of meerdere mate schuin ten opzichte van elkaar. Dit kan te wijten zijn aan het fout monteren van de matrijzen, of aan het loskomen en gaan pivoteren van een stempel tijdens het slaan. Jan Lippens vestigde hier als eerste de aandacht op 59/.

Maurice Colaert, die tussen 1967 en 1972 aan "Catalogue des monnaies du Royaume de Belgique" verzorgde, als bijlage in het tijdschrift "Jeunesses Numismatiques", gaf een eerste chronologisch overzicht van de varianten 70/. Hij voegde er evenwel aan toe : "Le relevé ... n'a pas la prétention d'être complet. Les lecteurs qui en découvriraient d'autres nous feraient plaisir en nous les signalant." Robert en Erik Overlaet en André Despretz deden dit. Colaert publiceerde hun bevindingen in een lijst "Additions et Corrections" 71/. Verder onderzoek van Despretz resulteerde in enkele artikels 72/.

Robert Overlaet zette zijn zoektocht in stilte verder. Hij onderzocht om en bij de 200.000 stukken van 50 centiem ! Om de asafwijkingen te bepalen ontwierp hij een gradenmeter.

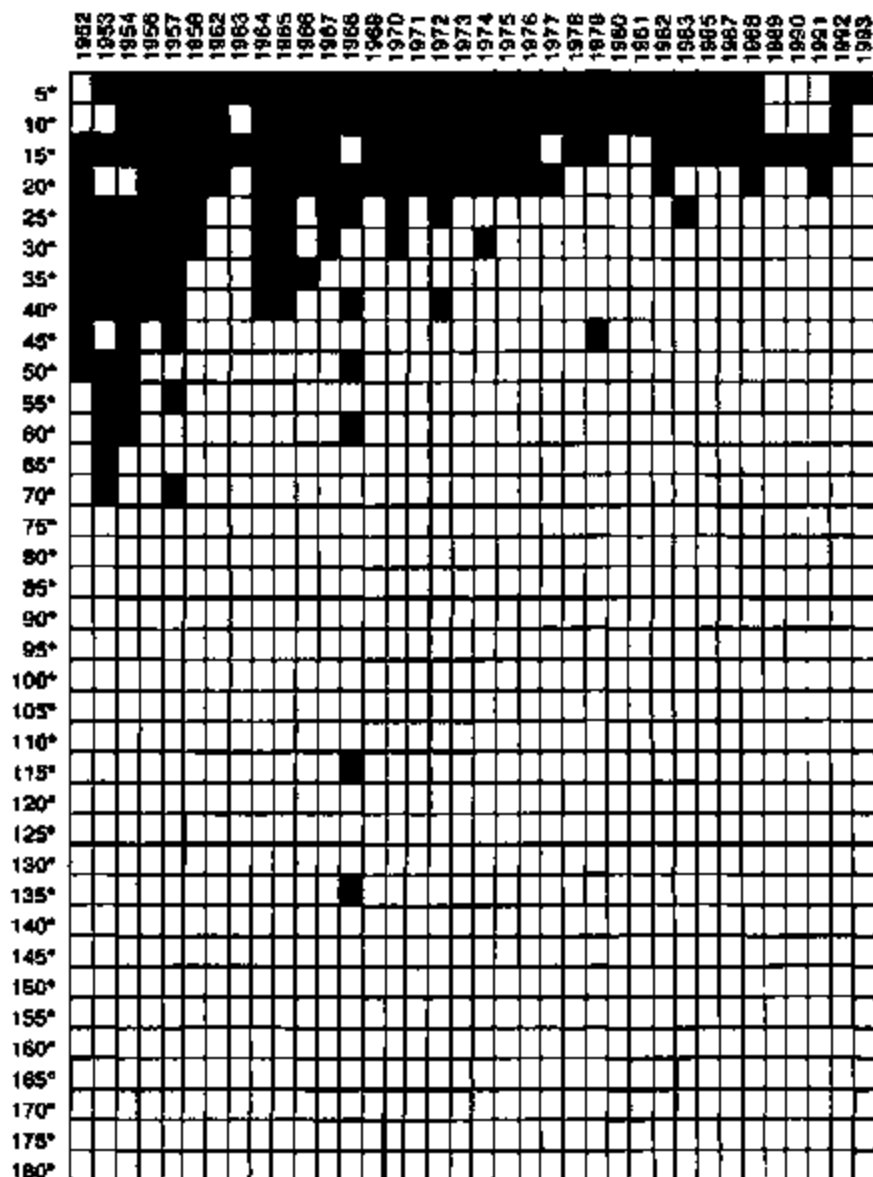

De keerzijde van de munt wordt er zo ingeplaatst dat de verticale as tussen de waardecijfers loopt en door het kruis van de kroon. Keert men de meter om, dan bevindt de punt van de hals zich bij een muntslag op 5° links van de verticale as en bij een medailleslag op 175° rechts ervan.

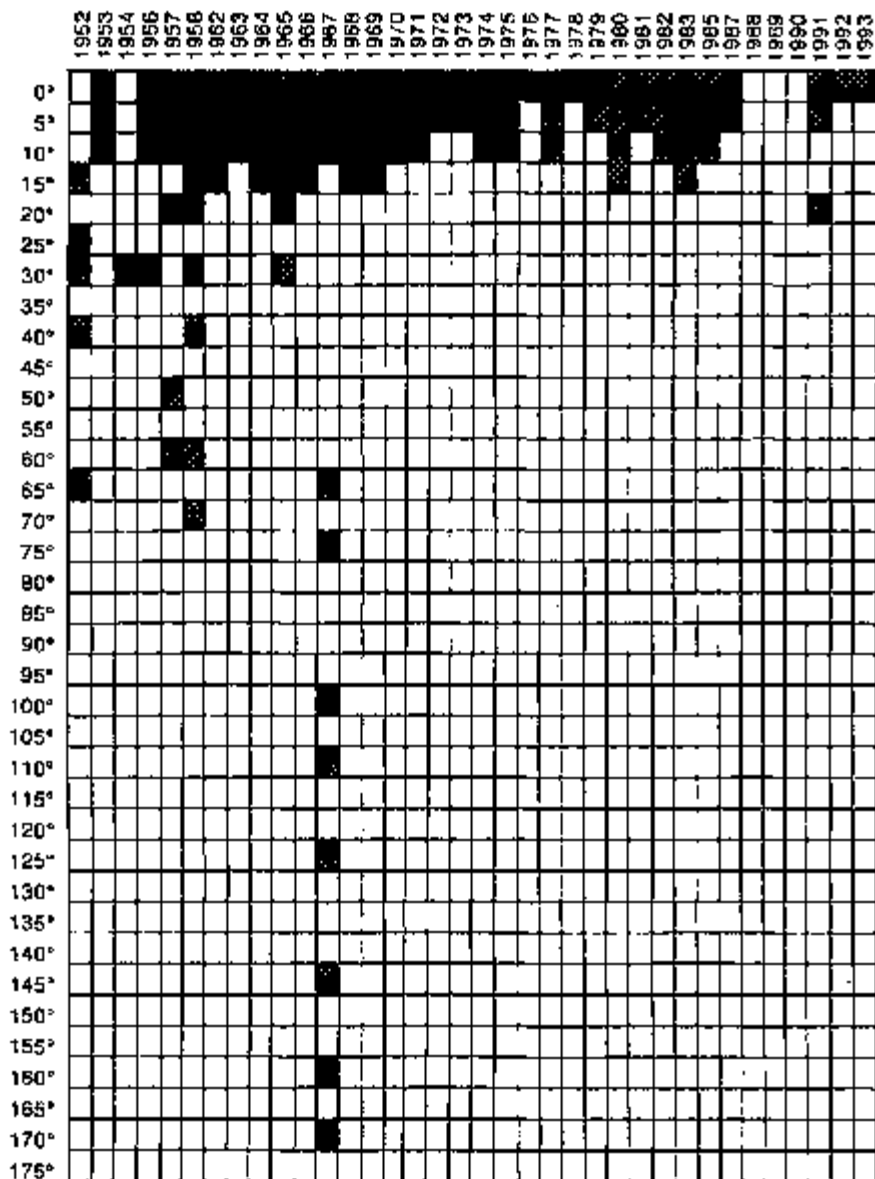
De resultaten van dit onderzoek zijn in de hierna volgende roosters samengevat :

Stukken van 50 centiem met Vlaamse legende :

Asafwijking naar links :

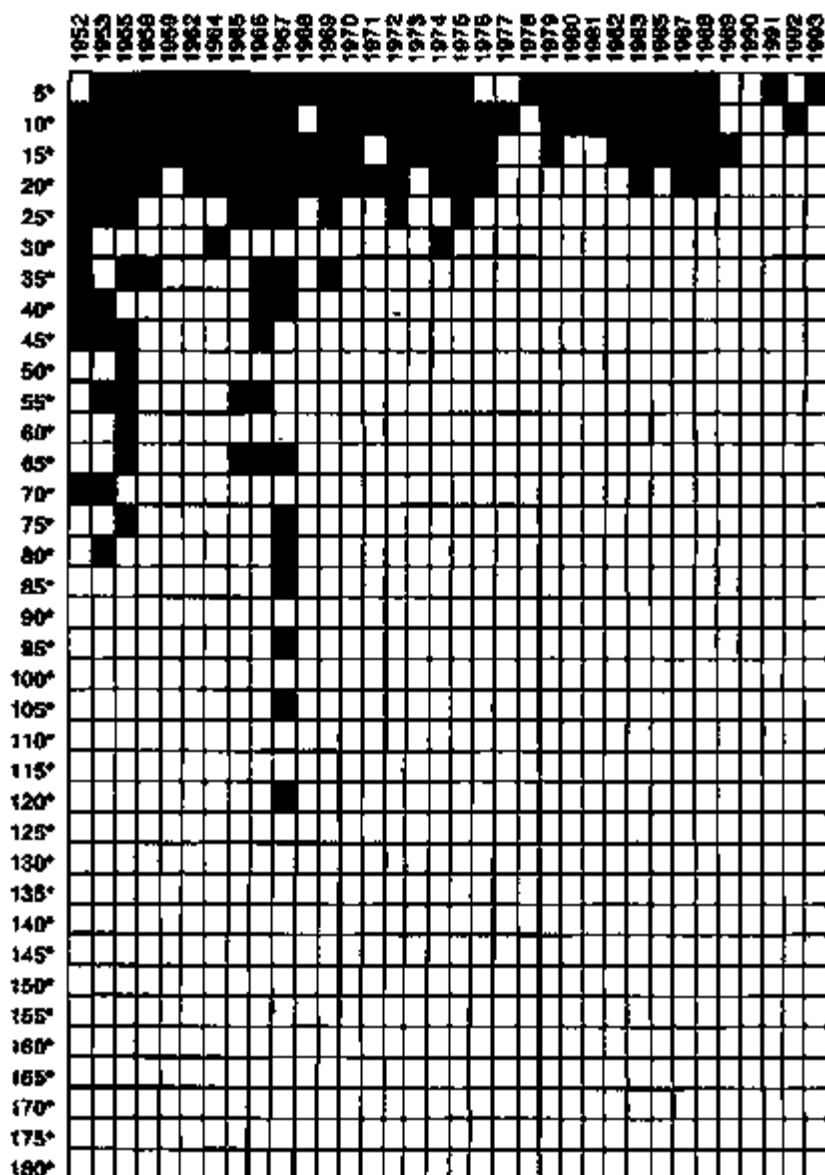

Asafwijking naar rechts

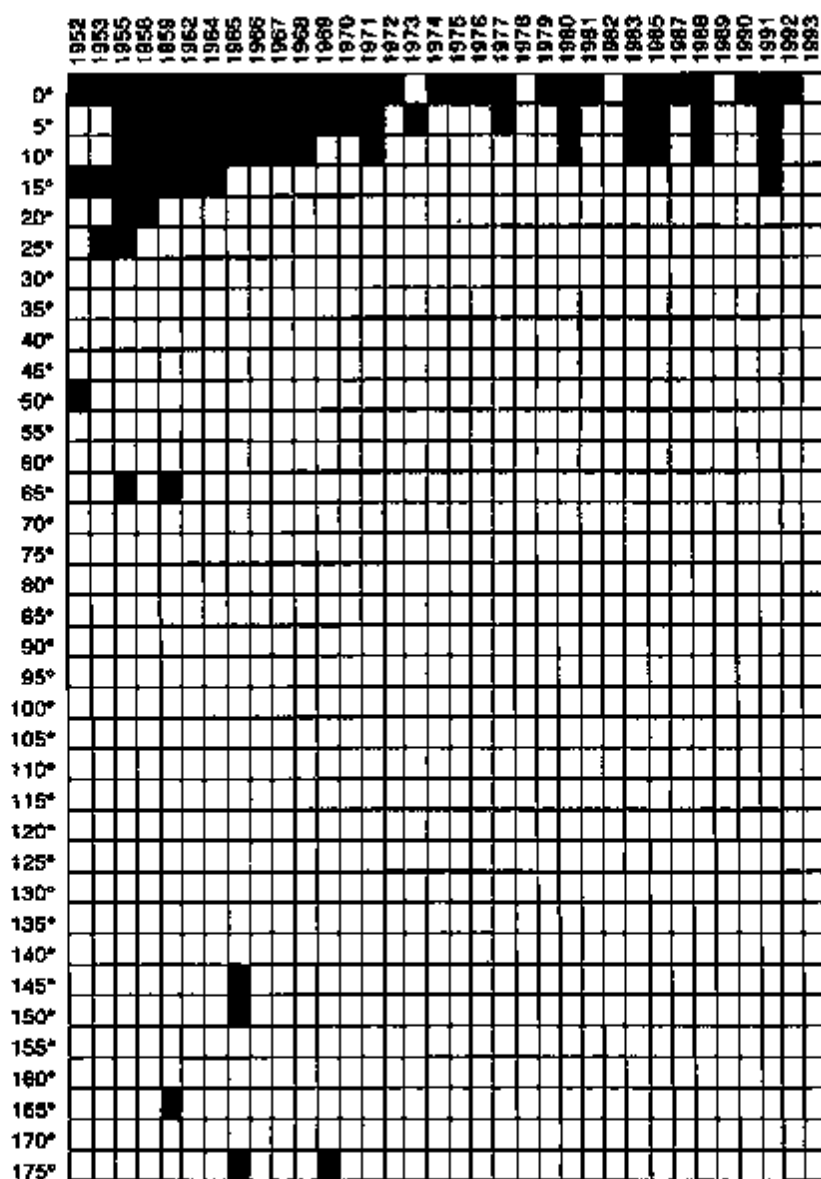

Stukken van 50 centiem met Franse legende :

Afwijking naar links

Afwijking naar rechts

Men stelt vast dat de afwijkingen naar links overwegen op deze naar rechts (verhouding : 315 - 195); dat er geen verband bestaat tussen het slagaantal en het aantal posities; dat 1967 in het oog springt (zowel voor de Vlaamstalige als voor de Franstalige stukken); dat de verschuivingen vooral tussen 15° rechts en 20° links liggen.

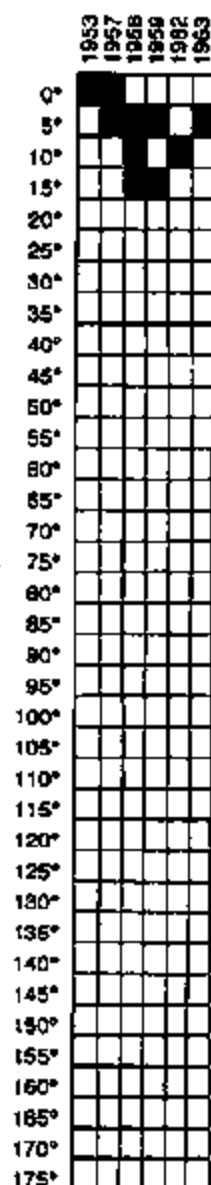
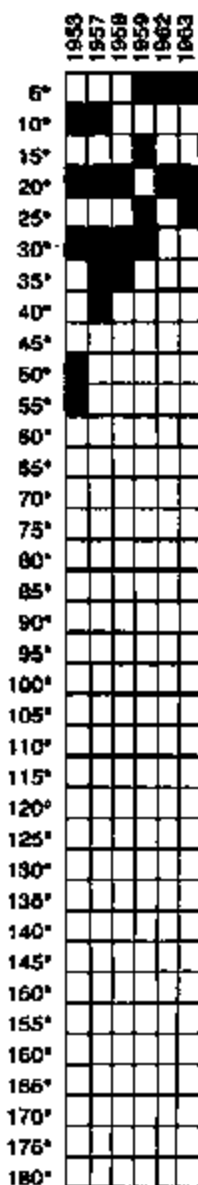
Stukken van 20 centiem met :

Vlaamse legende

Afwijking naar

links

rechts

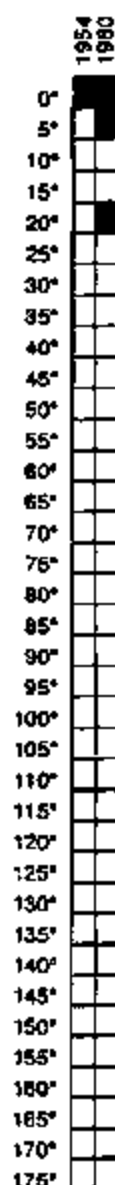
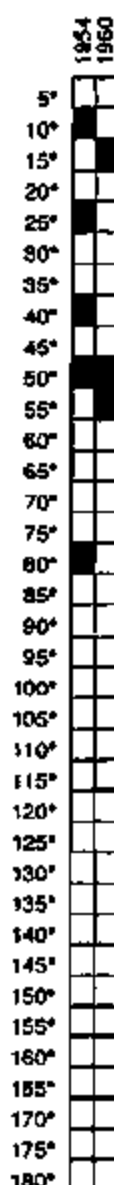

Franse legende

Afwijking naar

links

rechts

Ook hier primeren de afwijkingen naar links en bestaat er geen verband tussen het slag aantal en het aantal posities.

Niet reglementaire rand

Het komt voor dat de muntplaatjes niet van de vereiste kartelrand werden voorzien (mogelijk door het ontbreken van de randring) zodat deze munten een gladde rand bezitten.

Zelf waargenomen of gepubliceerde stukken :

- 5 frank : 1961 V, 1965 V, 1971 V
 1 frank : 1958 F (effen, smalle rand - 23,5 mm Ø - 4,05 g 73f)
 1967 V (effen, bolle rand - 20,9 mm Ø 74f)
 1975 F (22,0 mm Ø 75f)

Omgekeerd bestaat het stuk van 20 centiem van 1959 F met een gekartelde rand 76f. Deze anomalie is moeilijk te verklaren en de nodige omzichtigheid is zeker geboden : het is niet zo moeilijk om achteral een karteling aan te brengen op een normaal stuk met gladde rand.

Afwijkende listel

Soms is de listel veel breder dan normaal; de technische oorzaak hiervan is niet zo duidelijk. Ook komt een dubbele listel voor, waarschijnlijk omdat de bewuste stempel een iets kleinere diameter had dan het muntplaatje. In enkele gevallen is de listel opgebouwd uit balkjes; de meest waarschijnlijke verklaring hiervoor is dat deze zich reeds voor het slaan op het muntplaatje bevonden en zichtbaar bleven omdat de matrijs het muntplaatje op de plaats van de verhoogde listel weinig vervormt. Indien deze verklaring de juiste mocht zijn, dienen deze anomalieën ondergebracht te worden bij de niet in serie vervaardigde.

- 5 frank : 1971 F (gekartelde listel op de voorzijde, dubbele listel op de keerzijde) 77f
 1 frank : 1975 F (brede listel & effen rand - 22,0 mm Ø) 78f
 50 cents : 1962 F (gekartelde listel op de keerzijde)

Anomalieën veroorzaakt door productiefouten

Verkeerde muntplaatjes

Wanneer in het muntatelier terzelfdertijd of zeer kort na mekaar verschillende muntsoorten aangemaakt worden, kan het gebeuren dat

de persen per vergissing met verkeerde muntplaatjes gevoed worden. Deze stukken zijn te herkennen aan hun kleinere diameter (waardoor hun beelden anders onvolledig zijn), lager gewicht en eventueel ander metaal.

Zelf waargenomen of gepubliceerde stukken:

- 50 frank 1950 V op een muntplaatje voor de 20 frank 79/
- 5 frank 1958 F op een muntplaatje voor de 1 frank 80/
- 5 frank 1958 F op een muntplaatje voor de 20 centiem 81/
- 5 frank 1964 F op een muntplaatje voor de 1 frank 82/
- 5 frank 1975 F op een muntplaatje voor de 1 frank 83/
- 5 frank 19?? V op een muntplaatje voor de 1 Frank

- 50 centiem 1954 V op een muntplaatje voor de 20 centiem
- 50 centiem 1966 F op een muntplaatje voor de 20 centiem !
- 50 centiem 1969 V op een muntplaatje voor de 25 centiem

Fouten in het muntmetaal

- Een slechte legeringssamenstelling resulteert in blekere stukken van 50 centiem, waarschijnlijk ten gevolge van een te hoog percentage tin (1963 V en 1970 V) 84/
- Een slechte menging van de verschillende componenten van de legering geeft muntplaatjes met lichtere en donkerdere strepen.

- Tijdens het staan kunnen metaalschilders tussen de matrijzen terechtkomen en in de munt geperst worden (bijvoorbeeld

kopernikkel in het brons); daardoor ontstaat een scherp afgeijnde vlek op de munt met een totaal andere kleur.

Fouten in de muntplaatjes

- Als bij het gieten een luchtbel in het gietstuk achterblijft, wordt deze bij het walsen sterk uitgebreid waardoor het metaal op die plaats in de lengterichting niet aan elkaar hecht. Bij het uitponsen van de muntplaatjes kan daar een plaatje in twee dünnere opsplitsen of kan een reepje metaal los komen te zitten

- Een geschonden of vuile walsrol kan geribde strepen en/of groeven op de lamellen (en dus op de muntplaatjes) achterlaten; deze blijven soms gedeeltelijk zichtbaar na het slaan, vooral daar waar het reliëf op de munt het hoogst is.
- Bij het uitponsen van de muntplaatjes kunnen onvolledige muntplaatjes ontstaan (ten gevolge van een defecte voortschrijdingskadans van de ponsmachine, of op het uiteinde van de metaalband).

Verkeerd geslagen stukken

- Eenzijdig geslagen stukken ontstaan wanneer twee muntplaatjes tegelijkertijd tussen de matrijzen terechtkomen 85/.
- Bij de zogenaamde "brockages" blijft een munt na het slaan aan de bovenste matrijs kleven. Deze doet bij het volgende muntplaatje dienst als bovenstempel, waardoor op dat stuk tweemaal dezelfde beelden naar wordt aangebracht : in reliëf door de onderstempel en in cuus door de munt die aan de bovenste matrijs kleeft 86/.
- Klepjes of "casquettes" ontstaan wanneer een muntplaatje excentrisch tussen de matrijzen terecht komt.

- Wanneer de muntpers om een of andere reden bij het slaan te weinig kracht uitoefent, zijn de beeldenaars van de dan vervaardigde munten zeer vaag, te vergelijken met deze afkomstig van versleten stempels. Typisch voor deze anomalie is wel dat zowel de voor- als keerzijde aan dit euvel lijden, en dat de eventuele karteling op de rand niet of nauwelijks waarneembaar is (exemplaren van de 5 frank 1964 V werden meermaals met deze anomalie waargenomen 87).

Fouten bij het aanbrengen van de randversiering

- Ook deze bewerking kan fout lopen. Dit blijkt o.m. uit :
 - 5 frank 1962 V : slechts de helft van de omtrek heeft een kartelrand; het ongekarteld gedeelte is iets dunner 88;
 - 1 frank 1965 V : de kartelrand is excentrisch in twee verdeeld 89;
 - 1 frank 1965 F : de karteling is zeer zwak en nauwelijks waarneembaar 90.

10. BESCHADIGDE STUKKEN EN VERVALSINGEN 91

Het parket, de banken, de posterijen en particulieren kunnen aan de Munt gangbare geldstukken overmaken die beschadigd of vermoedelijk vervalst zijn om ze deskundig te laten onderzoeken. De openbare rekenplichtigen zijn ertoe gehouden deze stukken aan de circulatie te onttrekken. De Muntmeester is bevoegd om "over de vraagstukken in verband met valse of geschonden stukken te beslissen; zijn beslissingen worden genomen volgens de processen-verbaal van ontleding en onderzoek die door de inspecteur van het assaal en de fabricagechef worden gemaakt." 92.

Beschadigde stukken

Beschadigingen kunnen onvrijwillig aangebracht zijn - ten gevolge van brand, vernielingen (meestal afbraak van autowrakken), ongevallen allerhande - of vrijwillig. De meest voorkomende vrijwillige beschadigingen zijn perforaties, het afslijpen van de kartelrand, het uittrezen, het vervormen tot een veelhoek en het inkloppen van letters of cijfers.

Onvrijwillig beschadigde munten worden omgewisseld tegen stukken in goede staat. In het andere geval worden ze in beslag genomen en bewaard bij de Munt. Het aantal onvrijwillig beschadigde stukken dat wordt binnengebracht gaat van enkele tienduizenden tot een paar honderdduizenden per jaar.

Vrijwillige beschadigingen komen merkelijk minder voor en vooral op stukken van 1 en 5 frank.

Jaar	100 fr.	50 fr.	20 fr.	5 fr.	1 fr.	50 cent.	20 cent.
1952	-	-	-	2	-	-	-
...							
1964	4	1	9	8	-	-	-
1965	6	2	3	10	10	-	-
1966	3	2	3	11	6	2	1
1967	39	7	16	19	156	28	-
1968	15	1	2	47	65	2	-
1969	11	4	-	68	208	18	2
1970	9	3	-	43	83	3	-
1971	2	1	-	193	92	8	-
1972	6	1	-	222	142	15	-
...							
1975	-	-	-	140	191	8	-
1976	-	-	-	365	329	9	-
1977	-	-	-	228	190	8	-
1978	-	-	-	649	251	16	-
1979	1	-	-	405	167	6	-
1980	-	-	-	420	186	13	-
1981	-	-	-	472	196	9	-
1982	-	-	-	427	151	4	-
1983	-	-	-	655	336	27	-
1984	-	-	-	438	80	7	-
1985	-	-	-	1.023	79	2	-
1986	-	-	-	1.324	46	8	-
1987	-	-	-	2.369	66	1	-
1988	-	-	-	-	28	2	-
1989	-	-	-	-	5	-	-
1990	-	-	-	-	-	3	-
1991	-	-	-	-	-	15	-
Totaal	96	22	33	9.538	3.063	214	3

Vervalsingen

De stukken waarvan vermoed wordt dat ze vals zijn, worden fysisch (massa, diameter, dikte, oppervlaktestructuur, enz.) en zo nodig scheikundig (legering) onderzocht.

Vervalst bevonden stukken worden overgemaakt aan het Belgisch Centraal Bureau voor de Beteugeling van de Valsmunterij.

Onderstaande tabel geeft het aantal vervalsingen van de hier besproken munttypes dat in de loop der jaren bij deze dienst werd ingeleverd :

Jaar	100fr.	50fr.	20fr.	5fr.	1Fr.
1948	.	-	-	-	-
1949	11	-	-	-	-
1950	8	4	-	3	-
1951	335	5	1	34	-
1952	430	4	-	7	-
1953	564	3	-	3	-
1954	1.826	.	-	5	-
1955	2.216	4	-	4	1
1956	1.372	-	-	-	-
1957	726	16	-	11	-
1958	499	62	-	13	1
1959	415	119	-	12	-
1960	728	165	-	50	-
1961	1.039	345	1	37	3
1962	609	177	-	15	1
1963	565	98	3	22	1
1964	345	54	-	8	-
1965	333	51	-	9	-
1966	195	10	-	10	-
1967	197	38	-	6	-
1968	315	28	-	8	-
1969	144	12	-	10	-
1970	77	11	-	33	-
1971	59	6	-	2	-
1972	86	24	-	6	-
1973	40	7	-	4	-
1974	43	9	-	-	-
1975	24	-	-	-	-
1976	7	-	-	-	-
1977	2	-	-	5	-
1978	1	-	-	-	-
1979	6	-	-	4	-
1980	1	-	-	9	-
1981	-	-	-	-	-
1982	-	-	-	-	-
1983	-	-	-	1	-
Totaal	13.219	1.252	5	329	5

Vooral het "Dynastiestuk" van 100 frank blijkt te zijn nagemaakt; niet verwonderlijk vermits het de hoogste nominale waarde bezat. De laagste denominaties (van het type "Mijnwerker") bleven gespaard. De valsomunters blijken het actiefst geweest te zijn in de periode 1954-1956 (vooral 100 frankstukken) en 1960-1962 (zowel stukken van 100 als van 50 frank).

In functie van de gebruikte techniek kon de Munt de vervalsingen indelen in drie groepen : stukken geslagen met valse matrijzen, stukken bestaande uit tegenafdrukken, geast op een valse kern en gegoten exemplaren. De stukken vervaardigd met valse matrijzen zijn soms moeilijk herkenbaar, maar vertonen steeds dezelfde tekortkomingen: zij zijn het werk van valsemunters die het inzicht hadden een grote kwantiteit te maken. Het gietprocédé daarentegen werd meestal op kleine schaal toegepast, door amateurs; de vervalsing is gemakkelijk te herkennen, maar de herkomst is moeilijk te achterhalen, daar de stukken nooit identiek zijn.

De vervalste 100 frankstukken werden verder onderverdeeld in veertien types :

- Type 1 en 1 bis :
Gegoten
Ag-Cu (wisselend gehalte), soms sporen van Au 93/
Onscherp, metaalklontertjes op voor- en keerzijde en in de kartelrand.
1948 V, 1948 F, 1949 V.
- Type 2 en 2 bis :
Gegoten.
Sn-Sb-verzilverd Cu, soms met sporen van Pb (vastgestelde varianten : Sn-Sb-Cu-Pb, Sn-Sb-Cu, Sn-Sb-Pb en Sn-Pb)
ca 19g. in plaats van 18 g.; onscherp; mat uitzicht, talrijke fouten in de kartelrand.
1949 V; 1950 F
- Type 3 :
Afdruk
Cu-Zn (kern), messing of verzilverd staal (opgelaste plaatjes) en Sn-Pb (lasmiddel).
Onscherp, grove kartelrand, aangebracht met een molet.
- Type 4 :
Afdruk.
Cu-Zn-Sn-Ni (kern en opgelaste plaatjes)
Zelfde kenmerken als bij type 3.
Komt zeer zelden voor.
- Type 5 (ook "type Dumortier" genoemd)
Geslagen.

Ag-Cu (835/1000).

Niet verzilverde, licht groenachtige rand, met een groef over de ganse omtrek.

1948 F.

- Type 6 en 6 bis :

Onder druk gegoten.

Ag-Cu (wisselend gehalte).

Zelfde uitzicht als de wettelijke stukken, maar sichtig waziger afdruk; de kartelrand werd met een molet aangebracht.

Type 7 :

Geslagen.

Ag-Cu (wisselend gehalte).

Een minuscule metaalbolletje bevindt zich aan de linker bovenhoek van het wapenschild; de I van BELGIË heeft een licht schuine inzinking in de bovenste helft.

1948 V; 1949 V; 1950 V; 1951 V.

- Type 8 (ook "type Mellis" genoemd) :

Geslagen.

Ag-Cu (wisselend gehalte).

Variant van type 7 : holle lijn in de linkerzij van de leeuw.

1951 V.

- Type 9 :

Geslagen.

Ag-Cu.

Variant van type 7 : knobbeltjes in het oor van Leopold I; onregelmatige kartelrand

1948 F; 1951 F (officieel nooit aangemaakt).

- Type 10 :

Gegoten.

Ag-Cu (ca. 900/1000).

Afwijkend gewicht; lichtjes wittere en doffere tint; scherptegebrek, vooral in de details van de kraag van Leopold I en de rechterzijde van het Gulden Vlies; metaalbolletjes op beide zijden; slecht nagebootste kartelrand.

1948 F; 1950 F; 1951 V; 1954 F.

- Type 11 .

Geslagen

Ag-Cu (ca. 860/1000).

Twee minuscule knobbeltjes vóór het oog van Albert I; lichte metaalruwheid onder de rechterkant van het wapenschild; gesplitste onderste rechter neerhaal van de R in FRK; onregelmatige kartelrand, met een molet aangebracht.

1948 V.

- Type 11 variant :
Geslagen.
Ag-Cu (wisselend gehalte).
Metaalknobbeltjes vóór het oog van Leopold III en boven de neusvleugel van Albert I (voorzijde), in de tweede rechtersectie van de kroon en links van de B van BELGIË (keerzijde); de kartelrand werd met een muntring aangebracht.
- Type 12 :
Geslagen.
Ag-Cu (wisselend gehalte); soms sporen van S.
Metaalknobbeltjes onder de baard van Leopold II en links van de Kongoster; minuscule metaalknobbeltjes in de ketting van de Leopoldsorde (links van het centraal motief en in het bovenste deel van het kruis) en onder FRK; op de kartelrand bevinden twee kartelingen zich dicht bij elkaar (links van de kroon op de keerzijde).
1949 V; 1950 V (officieel nooit aangemaakt).
- Type 12 variant :
Geslagen.
Ag-Cu (wisselend gehalte); soms sporen van Au 94/
Metaalknobbeltjes boven en links van FRK en bij de rand; op de kartelrand bevinden twee kartelingen zich dicht bij elkaar (links van de kroon op de keerzijde).
- Type 13 :
Geslagen.
Ag-Cu (wisselend gehalte).
Metaalknobbeltjes vóór het oog van Albert I, onderaan het oor van Leopold I, in de tweede linker sectie van de kroon en links van de Kongoster (voorzijde), rond de kroon, links van de scepterhand, boven en beneden de waarde aanduiding, op de rechterpoot van de leeuw, rond de tong van de leeuw, op de rechterzijde van de ketting van de Leopoldsorde en tussen de letters van BELGIË (keerzijde); er is een uitwasje aan de eerste E van de landnaam; de kartelrand, met een muntring aangebracht, is vooral aan de onderzijde onregelmatig.
1950 V (officieel nooit aangemaakt).
- Type 14 :
Geslagen (?).
Verzilverd Cu-Zn.
ca. 14 g in plaats van 18 g; na enige tijd in omloop te zijn geweest, wordt de gele kleur van het messing op de verheven delen zichtbaar.
1948 V; 1951 V; 1954 F.

Het aantal exemplaren dat in de periode 1951-1987 van elk van deze types bij de Munt werd ingeleverd is in de volgende tabel aangegeven (een bis-type staat voor een variëteit die vermoedelijk het werk is van dezelfde vervalsers) :

Jaar	Type a/											Divers	Totaal	
	1 & 1 bis	2 & 2 bis	3	4	5 (Dumortier)	6 & 6 bis	7	8 (Melis)	9	10	14			
1951	15	6	97	1	201	15	-	-	-	-	-	-	-	395
1952	14	6	98	-	102	208	2	-	-	-	-	-	-	430
1953	9	4	96	-	49	314	92	-	-	-	-	-	-	564
1954	33	1	77	-	132	518	730	334	-	-	-	-	1 b/	1.826
1955	47	6	133	-	273	777	953	36	11	-	-	-	-	2.216
1956	49	71	60	-	150	577	441	8	6	-	-	-	-	1.372
1957	38	42	36	-	102	279	227	2	-	-	-	-	-	726
1958	47	10	23	-	66	148	136	-	-	-	69	-	-	499
1959	32	6	23	-	37	96	117	-	-	66	38	-	-	415
1960	18	352	20	-	35	66	92	-	-	134	11	-	-	728
1961	91	792	10	-	17	34	62	-	-	23	10	-	-	1.039
1962	159	332	8	-	16	32	49	-	-	9	2	-	-	609
1963	57	421	8	-	14	30	29	-	-	4	2	-	-	565
1964	28	248	3	-	15	27	22	-	-	1	-	-	1 g/	345
1965	30	245	4	-	9	20	23	-	-	-	-	-	1 g/ 1 e/	333
1966	16	145	2	-	9	6	17	-	-	-	-	-	-	195
1967	24	111	9	-	7	31	15	-	-	-	-	-	-	197
Totaal	707	2.798	687	1	1.246	3.178	3.007	380	17	237	132	4		12.394

a/ De types 11, 12 en 13 doken na 1967 op.
 b/ IJzer.
 c/ Rood koper

d/ Ag-Cu, valse stempels.
 e/ Brons-Ag, gegoten.

De voornaamste gerechtszaken in verband met vervaaste 100 frankstukken waren :

1. 1951 Geslagen stukken van het type 5.

Dumortier A.	4 jaar opsluiting
Wyns J	3 jaar opsluiting
Jacob F	6 maanden opsluiting met uitstel

2. 1953 Gegoten stukken in Sn-St legering.

-Hoogstoel	6 maanden opsluiting

3. 1954 Geslagen stukken van het type 6, 7 & 8

Melis	3 jaar opsluiting
Goudenhoofd	3 jaar opsluiting

4. 1957 Gegoten stukken in Sn-St legering

Van Staen J.	6 maanden opsluiting
De Wyse	6 maanden opsluiting met uitstel
Van Stippen M.	6 maanden opsluiting
Van Staen A	6 maanden opsluiting met uitstel

5. 1958 Gegoten stukken in Sn-St legering.

Massie H.	2 jaar opsluiting met uitstel

6. 1961 Gegoten stukken in Sn-St legering

Haegeman F.	6 maanden opsluiting met uitstel
Van Belle M.	6 maanden opsluiting met uitstel
Van Belle Th.	6 maanden opsluiting met uitstel
Van Stippen E.	6 maanden opsluiting met uitstel

7. 1962 Gegoten stukken in Sn-St legering.

Deroy J.	18 maanden opsluiting
Van Denbussche	12 maanden opsluiting.

Ook de 50 frank "*Mercurus*" werd op vrij grote schaal nagemaakt :

Jaar	Type 1 Verzilverd messing Valse stempels	Type 2 Ag-Cu Gegoten	Type 3 Messing- legering Gegoten	Type 4 Divers Divers	Totaal
1960	-	-	-	4	4
1961	1	-	-	4	5
1962	-	-	-	4	4
1963	1	-	-	2	3
1964	-	-	-	-	-
1965	2	-	-	2	4
1966	-	-	-	-	-
1967	13	-	1	2	16
1968	60	1	-	1	62
1969	117	2	-	-	119
1980	64	33	87	1	165
1981	23	260	50	12	345
1982	48	107	22	-	177
1983	40	47	11	-	98
1984	17	32	5	-	54
1985	16	29	6	-	51
1986	3	6	1	-	10
1987	21	14	1	2	38
Totaal	426	531	164	34	1.155

Bij deze denominatie komen gegoten vervalsingen meer voor dan geslagen.

Hoewel het aantal in de Koninklijke Munt vervalsikt bevonden 20 frankstukken (alle gegoten in Sn-Pb-legering) zeer gering was, werd in 1959 een zeer zware straf (tien jaar hechtenis) uitgesproken tegen R. Beelaert wegens het aanmaken en in omloop brengen, met een medeplichtige, van een veertigtal van dergelijke stukken in de streek van Hologne-aux-Pierres 95/.

De valse 5 frankstukken zijn alle gegoten. Ettelijke tientallen dragen het jaartal 1958 V en bestaan uit maillechort (een Cu-Ni-Zn legering). Vaak werd ook gebruik gemaakt van zuiver Cd. Sn-Pb en Sn-Sb legeringen komen ook voor, de laatste al dan niet met sporen van Pb en/of Cu. De meest voorkomende jaartallen zijn 1948, 1949 en 1950, zowel V als F.

Alle valse 1 frankstukken zijn gegoten in Sn-Sb of Sn-Pb legeringen.

Numismatische literatuur over dit onderwerp is schaars. Vermeld wazen P. Piltors (1952 en 1956), J. Philippen (1975), L. Vandamme (1984), H. Vanhoudt (1985 en 1987) en M. Nuytens (1991) 96/.

Tenslotte weze nog vermeld dat, naast deze voor de omloop bestemde namaak, er ook vervalsingen voor verzamelaars vervaardigd worden. Dikwijls beperkt men zich dan tot het wijzigen van het jaartal op legale stukken. Zo vermeldt de catalogoog van F. Morin & R. Van Bergen : 20 frank 1955 F en V gemaakt uit 1953 F en V; 20 centiem 1954 F gemaakt uit 1958 F of 1959 F.

- 10/ Op de tentoonstelling, die van 3 tot 17 maart 1978 te Brussel door de Koninklijke Academie van België, Afdeling Schone Kunsten werd ingericht, waren 43 medailles en 2 medaillons van Bonnetain tentoongesteld.
Het museum van het Munthof bezat in 1985 30 medailles en 17 matrijzen van de kunstenaar (brief dd. 05.11.1985 van D. Develer aan M.L. Dupont van de firma N.V. Fibru).
- 11/ L. BOGAERT, "*Complément et suite au catalogue de Ch. Dupriez (1832 à 1945). Monnaies, essais monétaires, épreuves et retrappes du Royaume de Belgique et du Congo.*", Brussel, 1972, p. 143, nrs. 2768-2770 & plaat 3, nr. 2768; p. 145-146, nrs. 2804-2811 & plaat 4, nrs. 2804 en 2808.
Drie proefslagen werden beschreven door P. MAGAIN, "*Les essais de Bonnetain de 1948*" in "*Bulletin du Cercle d'Etudes Numismatiques*", jaargang 1, september 1964, nr. 3, p. 41-42.
- 12/ Archief N.V. FIBRU, "*Dossier Marcel Rau*" (met dank aan M.L. Dupont, beheerster-directrice van de firma).
H. PUVRF7, "*Notice sur Marcel Rau, membre de l'Académie.*" Deze mededeling werd opgesteld op basis van gegevens verstrekt door Raymond Glorie, neef van Marcel Rau.
Curriculum Vitae door Marcel Rau persoonlijk opgesteld en door René Kumps in 1972 aan Robert Overlaet overgemaakt.
A. HENNEBERT, "*Marcel Rau. Artiste Médailleur 1886-1966*", Brussel, 1988.
Soms wordt Marcel Rau voorgesteld als kleinzoon van Victor Horta (1861-1947). Dit kan uiteraard niet wanneer men de geboortejaren van beiden onder ogen neemt; De verwarring berust op een foutieve interpretatie van het Franse "*parain*".
- 13/ P. MAGAIN, "*Les projets monétaires de 1948 en Belgique*" in "*Jeunesses Numismatiques*", jaargang 2, 1967, nr. 9-10, p. 82-84. Dit artikel is in tegenspraak met zijn "*Les essais de Bonnetain de 1948*" in "*Bulletin du Cercle d'Etudes Numismatiques*", jaargang 1, september 1964, nr. 3, p. 41-42.
- 14/ J. PHILIPPEN, "*Luister van de Belgische Munten*", Diest, 1975, p. 13 : "*Het stuk met de vier koningen is men het type « Dynastie » gaan noemen. Het ontstond in de periode dat de nachtmerrie van de koningskwestie over ons land spookte en het is denkkelijk daaraan te wijten dat Leopold I op de voorgrond geplaatst werd in plaats van Leopold III.*"
- 15/ L. MATAGNE, "*L' Oeuvre monétaire de Rau* " in "*La Vie Numismatique*", jaargang 32, nr. 6, november-december 1982, p. 217-223, jaargang 33, nr. 1, januari-februari 1983, p. 3-6; jaargang 33, nr. 2, maart-april 1983, p. 47-53. De laatste aflevering heeft betrekking op ons onderwerp.

- 16/ Nationale Bank van België, *Op.Cit.*, p. 80.
- 17/ Briel van Raymond Glorie aan André Despretz, dd. 22.03.94.
- 18/ De voorstudies beruisten in 1972 bij René Kumps, een Brusselse vriend van de kunstenaar. Hij gaf aan Robert Overlaet de toestemming ze voor publikatie te gebruiken.
- 19/ J. PHILIPPEN, *Op.Cit.*, p. 12.
- 20/ Het model van de voorzijde heeft een doormeter van 55 cm, en die van de keerzijde 35 cm.
- 21/ A. HENNEBERT, *Op.Cit.*, p. 5 (op de keerzijde van deze medaille graveerde Rau de portretten van François Fetis, François Auguste Gevaert, Edgard Tinel, Léon Dubois en Joseph Jongen in een verdiepte rechthoek). Hennebert voegt hier nog het volgende aan toe: "*La technique des portraits en série, buste à gauche, est une technique que Marcel RAU utilisera plus tard encore lors de la mise au point de la pièce de 100 F en argent où les quatre premiers souverains sont représentés en alignement buste à gauche. Cette pièce sera réalisée en 1948.*"
- 22/ L. BOGAERT, *Op.Cit.*, p. 156, nrs. 2918-2919 en plaat 7, nr. 2918; p. 158, nrs. 2957-2958 en plaat 8, nr. 2957; p. 162, nrs. 3010-3011 en plaat 8, nr. 3010; p. 162, nrs. 3016-3017 en plaat 9, nr. 3016.
- 23/ L. BOGAERT, *Op.Cit.*, p. 156, nrs. 2916-2917 en plaat 7, nr. 2916.
- 24/ Zie noot 18 in verband met de eerste schets van de keerzijde. De drie andere schetsen werden gepubliceerd door L. Matagne (*Op.Cit.*, 1983, jaargang 33, nr. 2, p. 49-50). Ze beruisten thans in de Koninklijke Munt te Brussel.
- 25/ De tong van de leeuw kruist naar omhoog in plaats van naar beneden en er zijn minuscule verschillen in de weergave van zijn vacht.
- 26/ Voor het jaartal wordt wél aangegeven dat het tussen twee sterren staat.
- 27/ J. PHILIPPEN, *Op.Cit.*, p. 20-21.
- 28/ *Idem* p. 12, 21, 127, 131, 136, 137, 140 en 142.
- 29/ Zie noot 17.

- 30/ "Rode rariteiten" in "AMSAB Tijdingen", Nieuwe reeks, nr. 18, winter 1993, p. 10.
- 31/ Zie noot 17.
- 32/ Artikels verschenen naar aanleiding van Delplanco's ontvangst door de "Cercle Culturel Vieux Nimy" in "La Province" van 03.07.1971 en "Journal de Mons" van 15.07.1971.
Schriftelijke verklaring van Louis Delplanco aan Robert en Erik Overlaet, dd. 06.08.1972.
- 33/ Brieven van Raymond Glorie aan Robert Overlaet, dd. 04.10.1972 en 18.10.1972.
- 34/ I. BOGAERT, *Op.Cit.*, p. 141-147, nrs. 2737-2766, 2771-2803 en 2812-2823.
- 35/ Verzameling Robert Overlaet (Tubize).
- 36/ P. MAGAIN, *Op.Cit.*, p. 84
- 37/ P. MAGAIN, *Op.Cit.*, p. 82.
- 38/ L. BOGAERT, *Op.Cit.*, p. 143-144, nrs. 2771, 2778 en 2779; p. 144, nr. 2783; p. 147, nr. 2820.
- 39/ Verzameling Robert Overlaet (Tubize).
- 40/ J. FREDERICKX, "Het taalgebruik op munten van het Koninkrijk België", in 'Jaarboek van het Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde', jaargang 1984, p. 72-73.
- 41/ J. LALLEMAND, J. LIPPENS, M. THIRION & A. VAN KEYMEULEN, "Catalogus van de patrijzen & matrijzen van het Museum van het Munthof. Boekdeel I. Patrijzen en matrijzen van de munten.", Brussel, 1977, p. 334-338; 351-353 en 357-360.
Merkwaardig is dat er noch patrijzen, noch matrijzen opgenomen zijn voor de 100 frank en de 50 centiem. Dit zou een gevolg zijn van slechte coördinatie tussen Munt en Penningkabinet.
- 42/ "Belgisch Staatsblad" van 26.10.1951, p. 8264-8265
- 43/ De remedie is de toegestane afwijking naar boven en naar beneden.
- 44/ Deze waren loen nog steeds niet in productie genomen.
- 45/ L. BOGAERT, *Op.Cit.*, p. 157-158, nrs. 2938-2956 : Er bestaan uitvoeringen in zilver, verguld koper, koper en brons, met diverse patines. De

breedte van de liste; kan verschillen en soms ontbreekt het woord ESSAI. Er bestaan proefslagen in koper en verguld koper met een kleiner münwerkershoofd (namelijk zoals dat op de 20 centiem voorkomt)

46/ *Idem*, p. 159, nrs. 2968-2972.

47/ Zie de catalogen van F. MORIN & R. VAN BERGEN of J. DE MEY & G. PAUWELS.

48/ J. SCHOONHEYT, "Accidents de fabrication des monnaies" in "Bulletin du Cercle d'Etudes Numismatiques", jaargang 6, oktober-december 1959, nr. 4, p. 71-80.

49/ V. WYCKAERT, "Wist U dat ?" in "Maandblad van het Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde", jaargang 14, november 1964, p. 175.

J. DE MEY, "Pour les spécialistes des monnaies belges" in "Bulletin de l'Alliance Numismatique Européenne", september 1964, nr. 9, p. 125.

50/ V. WYCKAERT, *Op.Cit.*

51/ *Ibidem.*

52/ F. MORIN & R. VAN BERGEN, "Katalogus der Belgische Munten".

53/ "Savez-vous que ... ?" in "Jeunesses Numismatiques", jaargang 4, oktober 1969, nr. 10, p. 84.

54/ Verzameling André Despretz (Drongen).

55/ Verzameling André Despretz (Drongen).

56/ Verzameling René Waerzeggers (Gent).

57/ F. MORIN & R. VAN BERGEN, *Op.Cit.*

58/ Verzameling René Waerzeggers (Gent).

59/ Verzameling René Waerzeggers (Gent).

60/ Verzameling André Despretz (Drongen).

- 61/ Verzameiing René Waerzeggers (Gent).
- 62/ Verzameling René Waerzeggers (Gent).
- 63/ Verzameling René Waerzeggers (Gent).
- 64/ Verzameling Robert Overlaet (Tubize).
- 65/ M. NUYTENS, "*Speciaal-verzamelaars van België, dit is iets voor U!*" in "*Bulletin de l'Alliance Numismatique Européenne*", augustus 1956 nr. 8, p. 74.
- 66/ F. MORIN, "*Pièce belge de 50 frs. type Mercure.*" in "*La Vie Numismatique*", december 1974, nr 12, p. 173.
- 67/ *Ibidem.*
- 68/ Deze catalogus, die in 1964 voor het eerst verscheen, was tot 1972 het werk van Frans Morin alleen. Vanaf 1973 kwam de medewerking van Renie Van Bergen en gebeurde de uitgave door Numis Antwerpen. Tot 1975 bleef het aantal vermelde medailleslagen beperkt tot vier : 100 frank 1949 V, 20 frank 1949 F en 1950 V; 1 frank 1952 V. In de uitgaven 1976 en 1977 las men dan plots bij de 50 centiem, 1 frank en 5 frank : "*Van al deze stukken bestaan er medailleslagen niet zeldzaam.*" In de uitgaven van 1978 tot 1980 werd dit wat afgezwakt : "*Van al deze stukken bestaan er medailleslagen en kwartslagen.*" Vanaf uitgave 1981 wordt dan terug de ware situatie gegeven. Intussen heeft men de verzamelaar gedurende vijf jaar misleid !
- 69/ J. LIPPENS, "*Pièces belges de 20 et de 50 ct. en culvre*" in "*Bulletin du Cercle d'Etudes Numismatiques*", deel 1, nr. 1, april 1964, p. 63-64 (onderzoek van enkele tientallen stukken).
- 70/ (M. Colaert), "*Catalogue des monnaies du Royaume de Belgique*", bijlage bij "*Jeunesses Numismatiques*", p. 141-148, nrs. 670-697, 710-719. Het aantal onderzochte stukken werd niet opgegeven. Voor de 50 centiem kwam hij tot 44 verschillende posities; voor de 20 centiem tot 13.
- 71/ M. COLAERT, *Op.Cit.*, p. 176-180 & 182-183.
- 72/ A. DESPRETZ, "*Asafwijkingen bij de 50 centiemstukken type mijnwerker*" in "*Tijdschrift van het Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde*", deel 22, januari 1972, nr. 1, p. 1-5.

A. DESPRETZ, "Asafwijkingen bij de 20 centiemstukken type «mijnwerker»" in "Tijdschrift voor Numismatiek", deel 26, september-oktober 1976, nr. 5, p. 147-150.

A. DESPRETZ, "Les variations de l'axe de la pièce de 20 centimes type «mineur»" in "La Vie Numismatique", september-oktober 1976, nr. 5, p. 152-155.

Het onderzoek was gebaseerd op ca. 1.000 ex. van de 50 centiem en ca. 2.000 ex. van de 20 centiem. Antoine Gisbrand (Ampsin) deelde hem in 1973 gegevens over stukken van 20 centiem mee

73/ J. FLERON, "Un franc pas comme les autres !" in "Bulletin de l'Alliance Numismatique Européenne", februari 1963, nr. 2, p. 31-32

74/ A. GISBRAND, "Variétés de monnaies belges" in "La Vie Numismatique", juni-juli 1973, nr. 6-7, p. 121.

75/ Verzameling Robert Overlaet (Tubize).

76/ J. DE MEY, "Pour les collectionneurs des monnaies belges" in "Bulletin de l'Alliance Numismatique Européenne", februari 1962, p. 36

77/ A. GISBRAND, *Op.Cit.*

78/ Verzameling Robert Overlaet (Tubize).

79/ L. BOGAERT, *Op.Cit.*, p. 153, nr. 2869

80/ L. BOGAERT, *Op.Cit.*, p. 164, nr. 3044.

81/ *Idem*, nr. 3045.

82/ "Nogmaals Belgisch stuk van 5 frank op muntplaatje van 1 frank." in "Tijdschrift voor Numismatiek", jaargang 28, 1978, nr. 5, p. 158-159 (meegedeeld door André Despretz, Drongen).

83/ "Belgisch stuk van 5 frank op muntplaatje van 1 frank." in "Tijdschrift voor Numismatiek", jaargang 28, 1978, nr. 2, p. 63 (meegedeeld door Ole Jacobsen, Gent)

"Nogmaals Belgisch stuk van 5 frank op muntplaatje van 1 frank." in "Tijdschrift voor Numismatiek", jaargang 28, 1978, nr. 5, p. 157-158 (meegedeeld door Albert Louckx, Varsenare).

84/ A. GISBRAND, "Variétés de monnaies belges" in "La Vie Numismatique", januari 1974, nr. 1, p. 7-8.

- 85/ M. T(hirion). "50 Centimes, Type Mineur, Uniface " in "Jeunesses Numismatiques " jaargang 7, januari 1972, p. 22. Verzameling Albert Denaeyer (Clabecq) - enkel de voorzijde is geslagen.
- 86/ M. T(hirion). "50 Centimes, Type Mineur, Incus " in "Jeunesses Numismatiques " jaargang 7, januari 1972, nr. 1, p. 10. Verzameling Penningkabinet Koninklijke Bibliotheek - schenking door Jean-Paul Hendrickx (Aaist).
- 87/ Verzameling René Waetzeggers (Gent).
- 88/ A. GISBRAND, "Variétés de monnaies belges " in "La Vie Numismatique", januari 1974, nr. 1, p. 7-8
- 89/ A. GISBRAND, *Op.Cit.*
- 90/ Verzameling André Despretz (Drongen).
- 91/ De hier gebruikte gegevens berusten op administratieve statistische tabellen van de Munt en op briefwisseling van Muntmeester R. Vogeleer met de Directeur-Generaal van de Administratie van de Schatkist en de Openbare Schuld (brieven van 29.01.1968, 07.01.1974, 07.01.1975). Met dank aan H. Coenen, Muntmeester, en D. Vanoverbeek.
- 92/ Koninklijk Besluit van 20.08.1969, artikel 4,3°.
- 93/ De sporen van goud in deze legering zijn te verklaren door het gebruik van omgesmolten vergulde bestekken als grondstof.
- 94/ *Idem.*
- 95/ *Le Soir*, 12.01.1959.
- 96/ P. PITTOORS, "Valse stukken van 100 Fr. en 50 Fr. " in "Bulletin de l'Alliance Numismatique Européenne ", mei 1952, p. 61-62.
 P. PITTOORS, "Valse munten van deze tijd " in "Bulletin de l'Alliance Numismatique Européenne ", juli 1956, nr. 7, p. 67.
 J. PHILIPPEN, *Op.Cit.*, p.13.
 L. VANDAMME, "Valse Belgische Munten " in "Muntkoerier", jaargang 13, 1984, nr. 12, p. 31.
 H. VANHOUDT, "Vervalsingen en naslagen van Belgische munten " in "Jaarboek van het Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde ", jaargang 1985, p. 260-261, nr. E-196-26 & E-197-27.
 H. VANHOUDT, "Vervalsingen en naslagen van Belgische munten (eerste vervolg) " in "Jaarboek van het Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde ", jaargang 1987, p. 206, nr. E-196-43.
 M. NUYTTENS "Avis de la Banque Nationale de Belgique I " in "Revue Clabecquoise des Collectionneurs " van 22.09.1991, p. 101.